

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Aalborg Universitet

Hvad er et natursyn?

Christensen, Jens

Publication date:
2008

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Christensen, J. (2008). Hvad er et natursyn? refleksioner over natursyn som begreb. Aalborg: Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- ? Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- ? You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- ? You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

AALBORG UNIVERSITET

Jens Christensen

HVAD ER ET NATURSYN?

Refleksioner over natursyn som begreb

Nr. 2008-13
ISBN 978-87-91830-23-5 - PDF
ISSN 1397-3169

SKRIFTSERIEN
INSTITUT FOR SAMFUNDSUDVIKLING OG PLANLÆGNING

Hvad er et natursyn?

- *Refleksioner over natursyn som begreb*

© Aalborg Universitet og Jens Christensen 2008

Skriftserie nr. 2008-13

ISBN 978-87-91830-23-5 - PDF

ISSN 1397-3169

Institut for Samfundsudvikling og Planlægning

Aalborg Universitet

Fibigerstræde 13

DK – 9220 Aalborg Ø

Forside

- Layout: Esben N. Clemens

- Foto: Jens Christensen

Keywords:

Natursyn, natur, begreb, metafor, kultur, betydning, menneskesyn

Om forfatteren

Jens Christensen er født 1944. Landinspektør, ph.d., dr. scient.. Lektor i naturforvaltning og teknologiudvikling ved Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.

Tilknyttet forskningsgrupperne 'PBL-Artes' (Problem Based Learning – Advanced Research in Technology, Engineering Education and Science) og 'Geografi' ved samme institut, samt tilknyttet det tværfakultære 'Center for filosofi og videnskabsteori' ved Aalborg Universitet.

Forskningsområde: Natursyn og videnskabsteori, med fokus på grundlagsspørgsmål af betydning for samfundets praksis.

Kommentarer til skriftet modtages gerne

Forfatteren vil blive glad for faglige kommentarer, synsvinkler med henblik på videre drøftelse, mv..

E-mail: jc@plan.aau.dk

Telefon: 99 40 83 20

Postadresse: Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet, Fibigerstræde 13, 9220 Aalborg Øst

Indholdsfortegnelse

1. Natursynet på spørgsmål
 2. Natursyn som led i et kulturelt betydningsunivers
 3. Er natursyn noget, der findes?
 4. Hvad handler natursyn om?
 5. Natursyn og naturbegreber
 6. Spejlingen mellem natursyn og menneskesyn
 7. Natursyn som indvævet i en livs- og verdensanskuelse
 8. Slutbetragtning med centrale pointer
- Referencer

”Jeg har indledt nogle overvejelser, jeg har vovet at fremsætte nogle antagelser, mindre i håbet om at besvare spørgsmålet, end med den hensigt at afklare det og bringe dets sande natur frem.”

(Rousseau 1996: 46)

Forbemærkning

Det er efterhånden blevet min overbevisning, at et natursyn ikke er et særskilt fænomen, men ethvert natursyn må forstås i perspektiv af et historisk og kulturelt betinget betydningsunivers.

Ethvert natursyn må forstås som indvævet i en livs- og verdensanskuelse, der i en given tid og i en given kultur ytrer sig foranderligt og mangfoldigt, afhængigt af hvad der i denne periode er på spil, indbefattet hvad der af forskellige aktører sættes på spil.

1. Natursynet på spørgsmål

Natursyn – et metaforisk begreb

Hvad er et natursyn? Det er spørgsmålet, som reflekteres i dette skrift.

Natursynet er et forunderligt fænomen. På den ene side spiller synet på naturen en stor rolle i samfundets praktiske omgang med naturen. På den anden side er det også vanskeligt at få hold om, hvad natursynet er for en størrelse.

”Som man ser noget, behandler man det”, pointerer dr. theol. Jakob Wolf i sin bog ’Etikken og universet’.¹ Filosoffen Eskil Dickmeiss uddyber: ”Som vi *ser* på et andet menneske, sådan behandler vi det. Som vi *ser* på naturen, sådan behandler vi den. Den måde, hvorpå vi *ser* os selv, hinanden og verden aflejrer sig i regelsæt og normer for den gode, rette handlemåde.”²

Ikke kun danner vort syn på naturen baggrund for vore handlinger med naturen, men er også vore handlinger iboende. Et natursyn kommer ikke blot til udtryk gennem det, som vi siger om naturen, men også gennem det, som vi faktisk gør med naturen. At åer engang blev udrettede og nu genslynges, at skovdriften engang var rettet primært mod økonomisk produktion, mens der nu satses langt mere på flersidigt skovbrug, at naturfredning engang sigtede på at lade naturtyper som overdrev og hede uberørte, mens der nu gribes ind med pleje for at opretholde landskabskarakteren, er konkrete eksempler på historisk ændrede handlinger, som også udtrykker ændringer i natursynet. Et natursyn skjuler sig også i samfundets måde at udnytte naturen – i produktions- og forbrugssystemerne, indbefattet de forudsætninger, som er givet med den teknologiske og videnskabelige udvikling såvel som de politiske og økonomiske vilkår. Markedsmekanismer, der tilskynder producenter til at forcere naturudnyttelsen for at fremme deres position i den økonomiske konkurrence, er blot ét eksempel på, at et natursyn er indlejret i den faktiske indretning af samfundssystemet.

Wolfs ord kan vendes til, at ’hvordan man behandler noget, er et udtryk for, hvordan man ser det.’ Forholdet er dobbelt: Synet på naturen og handlingen med naturen spejler sig i hinanden.

¹ Wolf 1997: 9

² Dickmeiss 2000: 153

Men hvad er da et natursyn? Når det hævdes, at natursyn spiller en stor rolle i praksis, så er det også væsentligt at afklare, hvad begrebet 'natursyn' dækker over. Ellers ved vi ikke, hvad det er, vi taler om, når vi anvender ordet natursyn.

Gennem mange års beskæftigelse med natursynet har jeg følt mig udfordret til at forsøge en begrebsafklaring – eller i det mindste en diskussion af natursynet som begreb. Men jeg er også veget tilbage for det, netop fordi begrebet ved en nærmere betragtning viser sig særdeles vanskeligt at få hold om.

Joh, natursynet er vel synet på *naturen*. Men hvad er så 'natur'? Er det landskaberne, det grønne i byerne, eller alt levende? Er naturen det særligt vilde og uberørte, upåvirket af mennesker? Står natur i skarp modsætning til kultur, eller må også nogle af vore kulturbetingede omgivelser, som f.eks. gamle kulturlandskaber, anses for natur? Er naturen alt det, som er til forud for det menneskelige, eller er også mennesker en del af naturen, som f.eks. den menneskelige krop? Er naturen ensbetydende med sanseverdenen, eller kan naturen også rumme en væsenskerne bag om det umiddelbart sanselige? Er naturen 'det hele', en alnatur, ja hele universet? Mangfoldige naturbegreber bringes på bane, herunder mere eller mindre modstridende naturbegreber. Det er ingeniørgivet, hvad det er for noget, vi under begreb af natursyn taler om synet på.³

Hvis natursynet er *synet* på naturen, hvad menes så med 'syn'? Vel næppe blot, hvad der åbenbarer sig for vor synssans – for hvad med høresansen, lugtesansen osv.? Nå vi hører lærkesang, når vi dufter kaprifolie, så stemmes vi derved. Men rummer natursynet da blot vore umiddelbare stemninger, hvad vi i nu'et oplever – eller rummer 'synet' også vore erfaringer i langt videre forstand, de fortolkninger som vi gør os, de værdier som vi anlægger, overhovedet vore ideer eller forestillinger i forbindelse med de fænomener, der anses for 'natur', herunder vor måde at forholde os til denne natur? Angår synet på naturen blot det enkelte menneskes synsmåde, dets subjektive erfaringsdannelse, fortolkninger, værdier, osv., eller kan vi med rette tale om natursyn på et samfundsniveau eller et kulturelt niveau – f.eks. om natursyn i forskellige kulturer og i forskellige historiske epoker? Hvis det sidste er tilfældet, kan vi da på nogen måde afgrænse et syn på naturen fra de kulturelle og historiske erfaringsdannelse i det hele?

Med sådanne spørgsmål opløses først 'naturen' som givet fænomen. Med spørgsmålene opløses dernæst også 'synet' på naturen som afgrænset størrelse. Snarest må natursynet opfattes som blot et aspekt af et kulturelt betydningsunivers. Snarest ledes ind på en langt mere vidtrækkende diskussion om livs- og verdensanskuelse, som de har udviklet sig gennem historien - ikke kun udtrykt i tale og på skrift, men også udtrykt gennem samfundenes praksis, deres faktiske handlinger.

Nuvel, kan indvendingen lyde, hvis det har mening at tale om natursyn, hvis det har mening at operere med natursynet som begreb, så må der også kunne gives en klar definition. Ellers kan vi jo ikke vide, hvad vi har at gøre med!

Modindvendingen er, at natursyn som begreb er af en type, der undviger klare definitioner. Begrebet er kendetegnet ved, at så snart vi søger at definere det, afgrænse det, gribe og begribe det, holde det fast, så smutter det mellem fingrene. Begrebet har metaforisk karakter. Som metafor er begrebet åbent for et stedse foranderligt sæt af associationer og fortolkninger, afhængigt af de sammenhænge i hvilke begrebet anvendes, og afhængigt af hvad der i den givne sammenhæng er på spil.

Korttegnerens og vandringsmandens perspektiver

Refleksioner over spørgsmålet 'Hvad er et natursyn?' må tage den metaforiske karakter af begrebet alvorligt, herunder at metaforen åbner for en omfattende tematik.

³ For en uddybende diskussion af naturbegrebet og dets mange facetter, se Christensen 2007.

Der er to slags overblik - to veje til at danne sig et blik over en tematik, der i dens karakter er åben for associationer og fortolkninger.

Den ene vej tilsigter at give et helhedsbillede. Tematikens omfang søges indkredset eller indrammet. Inden for rammen søges givet en indholdsbestemmelse, en tegning af markante træk. Sigtet er at etablere en model af tematikkens hovedelementer og deres indbyrdes sammenhænge.

Den anden vej anskuer tematikken fra varierende synsvinkler. Der kastes perspektiver ind, som åbner for at få øje på nogle væsentlige aspekter af tematikkens kompleksitet. Det sker vel vidende, at også andre perspektiver kunne anlægges, og at tematikken da ville fremstå anderledes. Sigtet er at etablere nogle velfunderede afsæt for videre refleksion.

De to veje kan lignedes ved, hvordan henholdsvis korttegneren og vandringsmanden søger overblik over et landskab.

Korttegneren forestiller sig landskabet set fra oven, i et fugleperspektiv. Han identificerer landskabets betydende elementer og afbilder dem som signaturer på et kort, kirketårnet som et punkt, vejføringen som en linje, skovområdet som en flade.⁴ Korttegneren danner et billede, der kan hjælpe til at orientere sig i landskabet og navigere gennem landskabet. Korttegneren er sig bevidst, at kortet ikke er landskabet, men netop en model af landskabet. Modellen er en repræsentation af netop de elementer, der i en given sammenhæng *betyder* noget.

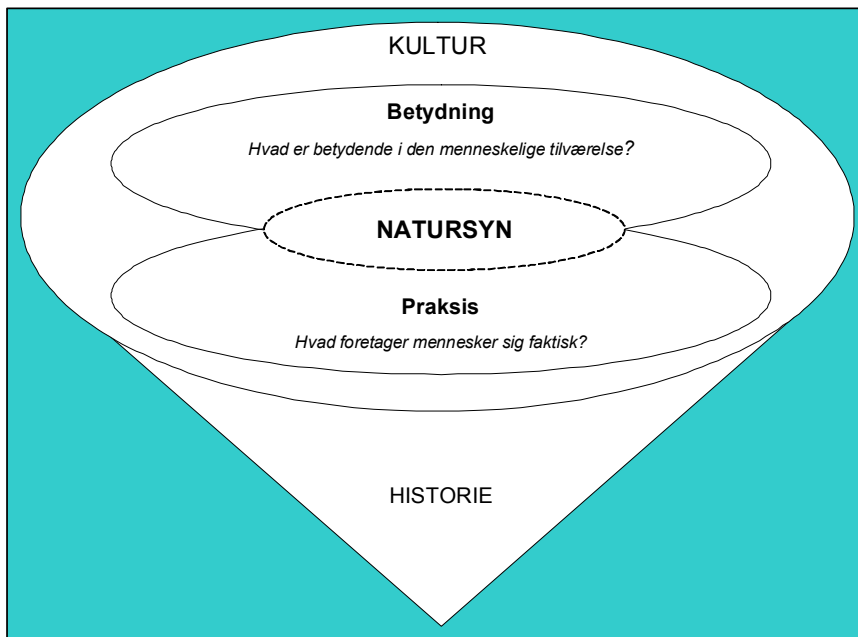
Vandringsmanden bevæger sig gennem landskabet. Undervejs hæfter hans blik sig ved rølliken ved vejkanten, rådyret ved skovbrynet, musvågen kredsende over engdraget, og oplevelserne indgår i hans senere fortælling om vandreturen. Men så sker det, at vandringsmanden på sin færd kommer til et markant udsigtspunkt, standser op, skuer ud over ådalen med dens flade engdrag, til skråninger gennemskåret af erosionskløfter, og histovre i det fjerne anes landsbyer. Herfra opnår vandringsmanden et overblik, hvis perspektiv er bestemt af hans position og af den retning, i hvilken han ser.

Dette skrift bevæger sig i et felt *mellem* korttegnerens og vandringsmandens perspektiver. Som et blik fra oven – korttegnerens blik – markeres med følgende tese en anskuelse af den sammenhæng, i hvilken et natursyn må forstås:

Tese: Et natursyn foreligger ikke som en isoleret størrelse, men natursynet i enhver kultur må forstås som et integreret aspekt af kulturens betydningsunivers, sådan som de kulturelle betydninger på historisk grund er nedfældet i praksis, bæres videre af praksis, og fortsat medskabes af praksis.

Med tesen anskues et natursyn som et kulturelt fænomen med historisk dybde. Ethvert natursyn afspejler betydninger i den menneskelige tilværelse, sådan som disse betydninger også er indbygget i og giver sig til kende gennem menneskers faktiske handlinger. Jf. hertil illustrationen i figur 1 (bemærk den punkterede ellipse omkring 'natursyn', hvormed indikeres en diffus afgrænsning).

⁴ Her med en vis inspiration fra Brodersen 2007: 529 ff.

Figur 1. Illustration af tesen.

Tesen tilsigter at indkredse tematikkens omfang, på en åben måde, dog også med en bestemmelse. Bestemmelsen beror på, at natursynet angår betydninger. Åbenheden beror på, at disse betydninger må forstås i en omfattende kontekst, en 'betydningskontekst', som ikke forud er afgrænset. Tesen giver imidlertid ikke nogen konkret indholdsbestemmelse. Hertil må fortsatte vandringer og kortlægninger bidrage med nogle perspektiver, sådan som de kommer til udtryk i de følgende afsnit.

- Afsnit 2 følger umiddelbart op på tesen, nemlig med eksempler der tjener til at underbygge dens postulat om, at et natursyn må forstås som led i et kulturelt betydningsunivers.
- Afsnit 3 vender spørgsmålet, om der i grunden 'findes' sådan noget som et natursyn. Og hvad vil det sige, at natursyn findes? For når nu natursynet væver sig sammen med en kulturs betydninger i vid forstand, er det da meningsfuldt overhovedet at tale om et særskilt natursyn?
- Afsnit 4 giver en første pejling på, hvad et natursyn handler om. Perspektivet er *primært* vandringsmandens, nemlig via en sonderende bevægelse gennem nogle væsentlige og/eller illustrative skrifter, centreret om perioden omkring 1970'erne og 1980'erne.
- I afsnittene 5, 6 og 7 er perspektivet *primært* korttegners. Der modelleres - eller designes - nogle billeder af væsentlige sammenhænge, i hvilke natursyn må forstås.
- Afsnit 5 tager afsæt i den antagelse, at et naturbegreb ikke kan bestemmes uafhængigt af natursynet, men natursyn og naturbegreb er to gensidigt afhængige variable.
- Afsnit 6 tager afsæt i den antagelse, at ethvert natursyn afspejler et menneskesyn, og relationen mellem natursyn og menneskesynet reflekteres.
- Afsnit 7 tager afsæt i den antagelse, at såvel natursyn som menneskesyn er indvævet i en livs- og verdensanskuelse - i en forståelse af og et forhold til livet og verden i det hele.
- Afsnit 8 er en slutbetragtning, i hvilken der samles på nogle centrale pointer.

Gennem afsnittene bringes nogle illustrationer, der gøres nogle udblik, der afsøges nogle afsæt for tænkningen *om* natursyn som begreb. Tro mod den opfattelse, at natursynsbegrebet har

metaforisk karakter, postuleres ikke nogen færdig teori, gennem hvilken begrebet natursyn indrammes og indholdsbestemmes. Der gives nogle udkast, som kan åbne for videre associationer over og fortolkninger af begrebet natursyn.

Som disse udkast i deres indhold er ufærdige og prøvende, gælder det også fremstillingsformen. Formen har i nogen grad essayistisk karakter.

De udkast, som fremsættes, må stå deres prøve ved, om de faktisk taler ind i læserens erfaringsverden, om de kan kaste lys over denne, og om de kan virke som grobund for yderligere refleksioner.

2. Natursyn som led i et kulturelt betydningsunivers

Stregheden versus det pittoreske - et litterært eksempel

Et litterært eksempel vil bidrage til at illustrere, at et natursyn netop ikke foreligger som en isoleret eller håndgribelig størrelse, men må forstås som blot et aspekt af et kulturelt betydningsunivers. Eksemplet er hentet fra en beretning af den engelske forfatter Edward Rutherfurd, i hans historiske roman 'Skoven' ('The Forest'), henlagt til New Forest i Sydengland.⁵

Den unge Fanny Albion, arving til Albion House, undervises i tegning af sognepræsten William Gilpin. Scenen er henlagt til 1794.

Fanny viser Gilpin en tegning af et landskab. Den forestiller "en udsigt i Nyskoven hen over Beaulieu Hede forbi Oakley til Isle of Wight og det disede hav i det fjerne." Jævnført med motivet er tegningen tillempet. Forgrunden, "som i virkeligheden kun var svagt kuperet, var med velberåd hu blevet hævet på et enkelt punkt." Fanny havde desuden "tilføjet et enligt, forblæst egetræ", og "en lille teglovn i nærheden var helt rigtigt blevet udeladt." Stemningen i tegningen beskrives ved, at "heden og skoven havde en behersket, men naturlig vildskab, havet virkede behageligt gådefuldt."

Fannys tegning er helt igennem beundringsværdig. Gilpin smiler til sin elev og siger "med sin dybe, klangfulde stemme: 'Det er pittoresk, Fanny'."

Dette var den største ros, som pastor Gilpin kunne give: At tegningen var 'pittoresk'. Han havde udgivet en berømt og meget beundret bog om det pittoreske. Han havde rejst over hele Europa på jagt efter det pittoreske, og han havde fundet det ved rejser "til bjergene i Schweiz, Italiens dale og Frankrigs floder." Han havde beskrevet, hvordan der i England var fuldkommen pittoreske landskaber, bl.a. Lake Distrikt i Nordengland.

Med Rutherfurd var oplysningstiden forbundet med orden og streghed og naturbeherskelse, som det bl.a. kom til udtryk i landejendommenes store parker med enorme græsplæner og omhyggeligt placerede træer: "Den georgianske tidsalder krævede orden. Aristokratiets, de toneangivendes store, klassiske landejendomme havde vist det rationelle menneskes sejr over naturen." Men da oplysningstiden fortsatte, kom der en reaktion mod det lidt for ordentlige, lidt for strenge: "Folk begyndte i det naturlige landskab at se ikke et farligt kaos, men Guds kærlige hånd."

Nu gik folk "ture uden for parken på jagt efter det pittoreske, som Gilpin havde sagt at de skulle."

Gilpin havde givet tydelige anvisninger på, hvordan man skulle genkende det pittoreske: Ikke den flade og opdyrkede Avondal, ikke den åbne hede, som ganske vist var vild, men som forekom kedelig, heller ikke de ordentlige skrænter på Isle of Wight - men netop "de steder, hvor der fandtes variationer, kontraster mellem skov og hede, højdeforskelle", ja dér, hvor den Almægtige "havde vist sin dømmekraft ved at vise sin hånd." Dette er, hvad Fanny har haft øje for og afbildet i sin tegning, og som får Gilpin til at rose den som 'pittoresk'.

Endnu mere begejstret Gilpin imidlertid, da Fanny, efter at have lagt tegningen bort, og efter at have set tankefuldt ud ad vinduet et øjeblik, spørger: "Har De nogensinde overvejet, om vi skulle bygge en ruin ved Albion House?"

⁵ Refereret og citeret efter Rutherfurd, 2004: 487-488

Umiddelbart illustrerer eksemplet en brydning mellem to natursyn – mellem to opfattelser af, hvad der i menneskers forhold til naturen *betyder* noget.

Det ene er den menneskelige stræben efter at beherske naturen, og med sigte på at omforme den vilde og kaotiske natur til 'orden og strength'. Det er en tendens, der også er kendt fra den franske havekunst (man kan tænke på Versailles), præget af symmetri mellem store flader afstukket af rette linier.

Det andet sætter fokus på det pittoreske, det maleriske, det billedskønne. Det er hverken det helt ordentlige eller det helt vilde, men steder med 'variationer, kontraster, højdeforskelle', dog også med udsyn til det 'disede hav i det fjerne', som nok 'virkede gådefuldt', men dog på en 'behagelig' måde. Tendensen genfindes i den engelske havekunst med snoede stier og træklynger i et lysåbent og gerne kuperet terræn.

Eksemplet kan imidlertid opfattes som udtryksfuldt for en brydning mellem to historiske strømninger, to kulturelle betydningssæt, som rækker langt ud over et umiddelbart syn på naturen.

På den ene side er der oplysningstidens ideologi om det rationelles sejr over både det spekulative og overnaturlige. Mennesket opfattes som et fornuftbaseret væsen, ja snarere forstandsbaseret. Der levnes ingen plads til det følsomme og intuitive. Den naturvidenskabelige udforskning er i højsædet, som løfterig også for en praktisk beherskelse af naturen og for tekniske og økonomiske fremskridt.

På den anden side er der den modvægt til det ensidigt rationelle, som slår igennem med romantikken i begyndelsen af 1800-tallet (jf. dog, at eksemplet i Rutherfurds bog er henlagt allerede til slut 1700-tallet), med dens veneration for natur og historie og æstetik, og med dens opmærksomhed om, at mennesker indgår i en større og universel sammenhæng, der ikke kan forstås alene forstandsmæssigt. I eksemplet ses det naturlige landskab som et udtryk for 'Guds kærlige hånd', og netop i det landskab, der fremtræder pittoresk, har den Almægtige i særlig grad givet sin dømmekraft udtryk.

Brydninger i dansk landskabshistorie

Et kort blik på nogle træk af den danske landskabshistorie, med rødder tohundrede år tilbage i tiden, giver mindelser om en tilsvarende brydning.

Den ene tendens er, at en teknisk-økonomisk rationalitet vinder gennemslag. Fredskovsforordningen af 1805 satte fart i en økonomisk betinget udskiftning af skovene. De bedste skovarealer, bevoksede med højstammet skov, blev udlagt til fredsskov. De ringere bevoksede arealer, med blandet græsning og kratvækst mv., blev tildelt de bønder, som tidligere havde haft græsningsrettigheder i skovene. Lysåbne græsningsarealer i skovene forsvandt. Træ og kratvækst på overdrev blev sløjfet. Fra det førhen varierede landskab med dets flydende overgange mellem agerland og overdrev og buskads og skovtykning er det et markant træk, at der nu, med retlinede skovbryn, sættes skarpt skel mellem skov og ager – mellem den højstammede skov og de dyrkede marker. For landbrugsjorden blev udskiftningen påbegyndt i sidste halvdel af 1700-tallet. Udskiftning af dyrkningsjorden indebar, at de førhen spredte lodder til den enkelte gård blev samlet. Gennem 1800-tallet skete det bl.a. også, at hede blev tilplantet med nåletræ eller brækket til dyrkningsjord, og at vandlidende jorder blev drænet. Den æra blev indledt, som med tiden, og endnu mere op igennem 1900-tallet, førte til de rette linjers og de ensbevoksede fladers landskab. Det er 'orden og strength og naturbeherskelse'.

Den anden tendens er bestræbelserne på naturfredning. Én af bevæggrundene for naturfredningen er opmærksomheden om naturens skønhed, det æstetiske, ja en romantisk inspireret opfattelse af det pittoreske. Som særligt billedskønne opfattes ofte terræner med bakkeformationer og med et variations- og kontrastrigt vegetationsmønster. Overdrevene er et typisk eksempel. Der er inspiration, tillige, fra guldaldermalerne, bl. a. J. Th. Lundbyes skildringer af gamle

bondelandskaber med græssende køer, med varieret bevoksning af træer og buske, med gravhøje og stendysser – netop den type landskaber, som er under pres af 'det rationelle menneskes sejr over naturen'.

I naturfredningens første årtier (den første danske naturfredningslov kom i 1917) var tanken, at det drejede sig om at bevare en naturens oprindelighed, ganske uberørt. Men naturen har sin egen dynamik. Hede og overdrev sprang i skov. Det blev klart – især i løbet af 1960'erne – at skulle man bevare landskabskarakteren, det pittoreske, så skulle de naturfredede arealer plejes. Der skete en vending, ved hvilken en passiv fredningsopfattelse (forstået sådan, at de fredede arealer skulle friholdes for menneskers indgreb) blev konverteret til en aktiv. Med natur- og landskabspleje blev aktivt sat ind på at sikre en 'behersket men naturlig vildskab' - men heller ikke 'for ordentligt' og ikke 'for strengt'.

Da åerne blev udrettede, var det 'orden og strenghed og naturbeherskelse'. Når åerne genslynges, er det udformning af landskabet som 'behersket men naturlig vildskab'. Ja i stedet for narurgenopretning kunne man med rette tale om landskabsdesign – som når Fanny spørger: "Har De nogensinde overvejet, om vi skulle bygge en ruin ved Albion House?" Det slyngede å-landskab afspejler et historisk og kulturelt betinget idealbillede af, hvordan naturen *bør* se ud, jævnfør hertil hvordan Fanny idealiserer sin tegning ved bl.a. at tilføje 'et enligt forblæst egetræ'.

Overhovedet er der i Danmark – og i den moderne kultur på vesterlandsk grund – en brydning med rødder gennem de sidste par hundrede år mellem to samfundsaktiviteter, naturudnyttelse og naturbeskyttelse. På den ene side den naturbeherskende udnyttelse af naturen som ressource for økonomisk produktion og materiel velstand, på den anden side – og som et modsvar til naturudnyttelsen - en særskilt beskyttelse af 'naturværdier', dog ikke blot rettet mod det 'pittoreske', men betinget af mangeartede hensyn, bl.a. rekreative, æstetiske, naturvidenskabelige og kulturhistoriske. Det er en brydning mellem to hver for sig komplekse betydningssfærer, og en brydning ikke kun i et specifikt syn på naturen eller forhold til naturen, men en brydning i de betydninger som vi på historisk grund orienterer os efter, både i vor egen tilværelse og i vort forhold til omverdenen.

Det er imidlertid ikke så enkelt, at der på overordnet niveau er et kulturelt betydningsunivers, af hvilket specifikke betydninger i naturforholdet på underordnet niveau kan udledes. Et eksempel fra en fremmed kultur vil lede ind på, at forholdet er mere komplekst, mere strukturelt sammenvævet.

Betydningen af vand hos Boran-folket i Etiopien og Kenya

Antropologerne Gudrun Dahl og Gemetchu Megerssa beretter om betydningen af vand hos Boran-folket i Etiopien og Kenya.⁶ Borana er halvnomader, som holder kvæg, får og geder, for hvilke vand er en nødvendighed. Landskabet er halvørken.

Grundsynet hos Borana beskrives af Dahl og Megerssa ved, at en strøm af liv udstråler fra Gud. Den guddommelige gunst kommer til udtryk i regn og andre nødvendige betingelser for græsning. Strømmen af liv flyder gennem det fremspirende græs og kildernes mineralske vand og ind i køernes frugtbare moderskød og gavmilde yver. Mælken fra køernes yver fremmer menneskelig tilfredsstillelse og frugtbarhed. Når folk er tilfredse med udbyttet fra deres hjord, så lever de lykkeligt og fredeligt sammen i overensstemmelse med 'loven' (formuleret både i enighed og med guddommelig inspiration). Derved skabes en balance mellem mennesker og guddom, og gunstige betingelser reproduceres.

Den kulturelle betydning, som grundsynet markerer, såvel som den specifikke betydning af vand, findes ikke et enkelt sted, f.eks. som en bestemt ide eller udtrykt gennem en bestemt handle måde. Som Dahl og Megerssa mere detaljeret beretter om de forhold, der spiller ind på

⁶ Dahl og Megerssa 1990.

grundsynet, og gennem hvilke det kommer til udtryk, tegner sig et billede af relationer til materiel praksisform, samfundsorganisation, historiesyn, identitet, begrebsverden, virkelighedsopfattelse, med meget mere. Nogle væsentlige aspekter heraf vil illustrere denne sammenvævning.

Som hyrdefolk er Borana afhængige af det vand, som findes i forskellige former, bl.a. som overfladevand, naturligt og opdæmnet, såvel som i udgravede brønde. Dette vand, fortolket som 'vand for husdyrholdet' er en nødvendighed i Borana'ernes materielle praksis.

Organisatorisk antager rettighederne til vand forskellige former. F.eks. danner der sig gennem regntiden sporadiske pletter med overfladevand, og ingen har eksklusiv ret til dem, men de nærmest boende har en privilegeret adgang. Et fællesskab kan f.eks. komme til udtryk ved, at når vand fra dybe brønde skal bringes til dyrene, så stiller mænd sig op i en lang kæde, og spande af girafskind passerer fra hånd til hånd til rytmisk sang.

Retsligt skelnes mellem 'lov' og 'sædvane'. Loven er det ideelle sæt af regler, der anses for faste og hellige. Jævnført med det nævnte grundsyn handler loven om det lykkelige og fredelige samliv, i en balance mellem mennesker og guddom, som bidrager til de gunstige betingelser. Sædvanen stadfæstes nok af de ældre, men er også mere fleksibel for praksisformer, om hvilke der kan opnås enighed. Inden for brøndenes domæne er der plads for både lovens bestemmelse og for sædvanebestemt praksis.

Vand er ikke kun en betingelse for liv, men selve livets kilde, og denne betydning af vand indebærer en relation til forfædrene. F.eks. er der hos en af klanerne en myte, der fortæller om vandets oprindelse i en bestemt kilde. Det var forbudt at drikke af denne kilde, men det skete at en pige brød dette tabu, og som følge heraf blev hun gravid. De børn, som hun fødte, blev denne klans forfædre. Dahl og Megerssa refererer også til en beretning, ifølge hvilken Boran-folket oprandt fra *horroo*, dvs. forfædrene: Boran stammede fra brønden, kilden med mineralsk vand, af hvilken kvæget drikker. Antropologerne påpeger, at *horroo* samtidigt kan referere til en person og til en brønd som generelt princip, selve 'brøndens ide' som kosmisk princip.

Systemet af brønde er forbundet med tilhørsforhold til klaner og i det hele med Boran-folket, og derved identitetsgivende. Ejerskabet til brønde er intrikat, idet alle borana har ejerskab, men særlige brønde associeres med bestemte klaner, dog er ingen klaner udelukket fra at bruge brøndene. Forpligtelse over for hjorden og over for klanen hænger sammen, og hænger sammen med ansvarlighed for brøndene. Netop gennem arbejdet i og med brøndene opfyldes forpligtelsen over for hjord og klan. At påtage sig sådant arbejde er essensen af 'at være en virkelig mand'.

Dahl og Megerssa illustrerer virkelighedsopfattelsen hos Borana med den sproglige sammenhæng mellem forskellige ord og dermed forbundne begreber. Ordet *horraa* refererer bogstaveligt til vand i dets mineralske form, og fra alle slags kilder, brønde og opdæmninger. *Horraa* er imidlertid også forbundet med en hel klynge af begreber, der associeres med frugtbarhed (*hormaata*), alle baseret på ordstammen *hor*. *Horrii* er dyrisk rigdom, *horaachaa* er reproduktion af kapital og rigdom, *horata* er velstand og reproduktion af rigdom i familien, *horomo* eller *Oromo* er 'ham som er frugtbar', *horomsu* er et ritual som giver fremmede folk Oromo-identitet, *horrero* er den ældres giftestok, *horri* kan være en formaning, der betyder 'vær frugtbar!'.

At vands betydning hænger sammen med betydningen af frugtbarhed, forstået i hele samfundets betydningskontekst, kommer eklatant til udtryk ved, at døde personer og golde kvinder omtales som 'tørre'.

Som eksemplet illustrerer, har vand en særlig betydning hos det omtalte folkeslag, og på en vis måde kan vands betydning anskues som et natursyn. Imidlertid er 'vands betydning' netop ikke nogen isoleret størrelse. Samtidigt er det heller ikke så enkelt, at 'vands betydning' på simpel måde er et konkret udtryk for et kulturelt betydningsunivers af mere abstrakt karakter. Snarere må forholdet fortolkes således, at betydningen af vand er indlejret i og udtrykker sig gennem samfundets hele konstitution i samspil med de økologiske omgivelser – eksempelvis gennem

praktiske handlinger og organisering af disse, indbefattet de hertil knyttede rettigheder, eksempelvis gennem idealer for fællesskabet og for den enkelte, eksempelvis gennem forestillinger om kosmologiske og historiske sammenhænge, eksempelvis gennem sprog og begreber.

Når forholdet er så intrikat, dvs. når natursynet er strukturelt indlejret i samfundsformationens hele, ja når natursynet så at sige befinder sig 'alle steder' – og måske 'ingen steder', dvs. uden at et specifikt hjemsted for et natursyn kan udpeges – så rejser sig spørgsmålet, om det overhovedet er meningsfuldt at tale om et natursyn.

Spørgsmålet er, om natursyn er noget der 'findes'. Herom handler næste afsnit.

3. Er natursyn noget, der findes?

Tre aspekter af 'at natursyn findes'

Findes der overhovedet sådan noget som et natursyn? Det beror på, hvad der menes med at *findes*.

En refleksion over, om et natursyn findes, leder til at skelne mellem mindst tre aspekter af, eller tre meninger med, hvad det vil sige 'at natursyn findes':

1. Natursyn findes som et ord i dagligsproget. Natursyn er et ord, der faktisk bruges. Især med opmærksomheden om den nyere tids miljøproblematik i tiden omkring 1970'erne og 1980'erne kom ordet natursyn ind i sproget, og samfundets natursyn blev bragt til debat. Debatten om natursyn er et udtryk for, at der er noget der optager sindene. Noget er på spil, eller noget sættes på spil - nogle problemstillinger eller værdispørgsmål, knyttet til vore forestillinger og handlinger under de givne historiske omstændigheder.
2. Vore faktiske forestillinger og vore faktiske handlinger, herunder forestillingerne om og handlingerne med naturen, afspejler et bestemt syn, en måde at *se*. Synet skjuler sig i de begivenheder, der konkret udspiller sig, både i vor bevidsthed og i vore praksisformer. Et natursyn findes da som indbygget bl.a. i samfundets produktionssystemer, i dets økonomiske indretning, i teknologiudviklingen og dens sammenhæng med den naturvidenskabelige udvikling. Et natursyn findes - ganske vist udtalt - i det faktiske spil, netop i de begivenheder der faktisk udspiller sig.
3. Natursynet findes som et fagligt begreb. Så snart der reflekteres over, hvad der tales om når natursyn debatteres, eller hvordan et natursyn er indlejret i vore forestillinger og handlinger, fremstår natursynet som en analytisk konstruktion. Da ytrer ordet natursyn sig som et begreb, med hvilket vi fagligt eller refleksivt søger at forstå eller påvirke nogle hændelser i samfundet. Da bidrager begrebsdannelsen også til at *sætte* spillet.

De tre aspekter af, 'at natursyn findes', hænger efter tur nært sammen. I og med at ordet natursyn har vundet indpas i sproget, både dagligsprogligt og fagligt, er der også åbnet for opmærksomheden om, *at* et natursyn er indbygget i vore forestillinger og handlinger. Selve italesættelsen af natursyn virker som en øjenåbner, der gør det muligt at bringe noget ellers uset frem i synligheden til diskussion. Først med italesættelsen bliver natursynet til et *anliggende* - en sag af betydning, som handler om betydninger.

Når først opmærksomheden om natursynet og dets rolle er åbnet, kan det med nogen ret siges, at et natursyn er indbygget i vore forestillinger om naturen og vore handlinger med naturen, også selv om ordet natursyn ikke anvendes i den konkrete situation. Imidlertid er det først med sprogligheden, at et natursyn fremstår som konkret virkelighed, og er med til at konstituere den konkrete virkelighed. Først med sprogliggørelsen af et ellers ikke-sprogligt forhold bliver natursynet et led i kulturens eksplicite betydningsunivers.

Sprogbrugen lever dens eget liv. Hvad et natursyn *er*, kommer til udtryk med den faktiske sprogbrug, åben som den er for associationer og fortolkninger og dermed også for forandring i ordets betydningsindhold og for stedse udvikling af betydningsindholdet. Da er det også, at natursyn fremstår som en metafor, frem for som veldefineret begreb.

Om natursynet kan siges at gælde noget tilsvarende, som antropologen og videnskabsteoretikeren Kirsten Hastrup skriver om kultur: "Kultur er en analytisk implikation, men

det er også et erfaringsrum – en verden.”⁷ Natursynet er begge dele, et rum af menneskelige erfaringer og en analytisk konstruktion, gennem hvilken disse erfaringer søges begrebet.

Hastrup fortsætter: Den analytiske implikation” er ikke alene et eksternt postulat, men også en intern oplevelse.”⁸ Som aspekt af et menneskeligt erfaringsrum er natursynet en oplevet virkelighed – det kommer til udtryk gennem ordets anvendelse i sproget, i kommunikationen mellem mennesker, både dagligsprogligt og fagligt. Som analytisk konstruktion er natursynet et begreb, via hvilket den oplevede virkelighed søges forstået og reflekteret. Den analytiske konstruktion af begrebet natursyn er ikke blot et eksternt postulat, men refererer netop også til en intern oplevelse, i og med at natursyn er noget der udspiller sig og omtales i det levede livs erfaringsverden.

Et natursyn kan da siges at udspille sig *mellem* det levede livs erfaringsverden og de analytiske konstruktioner – ikke som blot det ene eller det andet, men som en *bevægelse i selve feltet mellem* erfaringsverden og konstruktion.

Indikationer på at et natursyn findes

Inden for filosofien har der gennem historien stået diskussioner om, hvad naturen er, og hvordan vi kommer til erkendelse af denne natur. De første filosoffer i antikkens Grækenland betegnes ofte som ’naturfilosoffer’. Det er f.eks. Thales, der anså vand som altings urstof; Pythagoras, for hvem kosmos kunne beskrives ved matematiske forhold; Anaxagoras, som viste om bag stoffet til en verdenfornuft (’nus’); Demokrit, med hans lære om udelelige størrelser, atomer. Hos skikkelser som disse trådte fornuftbaserede betragtninger over naturen og dens beskaffenhed i stedet for mytiske forestillinger. Uagtet at antikkens filosoffer ikke brugte ordet ’natursyn’, kan diskussionerne meget vel opfattes som et udtryk for brydninger mellem forskellige natursyn.

Fra den tidlige middelalder og gennem den senere vesterlandske historie har der været en brydning mellem teologiske og videnskabelige forestillinger om menneskers forhold til naturen. Et dominant træk i den kirkelige lære var, at den skabte natur - det jordiske, det kødelige, det sanselige - er noget laverestående, som mennesker skulle distancere sig fra. Opmærksomheden skulle i stedet rettes mod den skabende kraft bag skaberværket, dvs. mod det guddommelige. Som naturvidenskaberne vandt frem hen imod oplysningstiden, blev skaberværket genstand for en særskilt opmærksomhed, nemlig gennem erfaringsbaserede studier af sanseverdenen. Siden Darwins tid har f.eks. den videnskabelige teori om naturlig evolution stået over for religiøse antagelser om, at livsformerne er udslag af guddommelig skaberkraft, i dag f.eks. under navn af ’intelligent design’. Med anvendelse af natursyn som en nutidig analytisk konstruktion, i hvis optik historien anskues, fremstår også her en brydning mellem forskellige natursyn. Dog er det ikke som klart afgrænset størrelse, at natursynet ytrer sig, men som et perspektiv på brydningen mellem betydninger knyttet til henholdsvis den religiøse og den videnskabelige sfære. Eksemplet bidrager da til at illustrere den tidligere pointe, at natursynet må forstås som et led i et kulturelt betydningsunivers – og dertil: At det er som led i et betydningsunivers at natursynet ’findes’.

Også praktiske brydninger kan anskues i natursynets optik. Den tidligere omtalte brydning gennem en lang historisk periode mellem to samfundsaktiviteter, naturudnyttelse og naturbeskyttelse, kan beskrives fra mange vinkler, bl.a. med inddragelse af historisk skiftende økonomiske, tekniske og andre materielle omstændigheder såvel som skiftende politiske og ideologiske m.fl. vilkår. Opmærksomheden om natursynets rolle er én vinkel på en kompleks problematik, men også blot én blandt mulige vinkler.

Som før nævnt var skovene engang primært et økonomisk produktionsobjekt. Det var den bærende tankegang bag skovlovgivningen gennem knap to århundreder, med rødder tilbage til

⁷ Hastrup 1988: 129

⁸ Ibid.: 129

fredskovsforordningen af 1805. I 1989 kom der en skovlov, som markerede en radikalt ændret opfattelse, nemlig at der fremover skal satses langt mere på et flersidigt skovbrug. I tillæg til økonomiske hensyn skal også hensyn til landskab, naturhistorie, kulturhistorie, miljøbeskyttelse og friluftsliv tilgodeses. Særligt skal det også tilstræbes at bevare og øge den biologiske mangfoldighed i skovene.⁹ Ændringen kan beskrives som et omslag fra en ensidig til en flersidig praksis, men den forandrede praksis er samtidigt udtryk for forandring i de betydninger, med hvilke skovdrift er forbundet. Én måde at anskue de ændrede betydninger er med fokus på natursynet.

Betydningen af vand hos Borana blev anvendt som eksempel på natursynet i en ikke-vestersk kultur, idet vands betydning fremstår som indlejret i og udtrykt gennem samfundets konstitution i dets samspil med de økologiske vilkår. Natursynets optik er ikke Boran-folkets, ej heller optikken hos de antropologer, hvis artikel der blev refereret til, men en optik som anlægges af forfatteren af dette skrift. Optikken er en analytisk konstruktion. Med afsæt i denne konstruktion åbnes blikket for, at et natursyn *findes* hos Borana – og, med Hastrup: at natursynet findes i det pågældende folkeslags erfaringsrum.

Natursynet som begreb: Deskriptivt eller normativt?

Når der spørges 'Hvad er et natursyn?', så spørges til et begreb. Begrebet er en analytisk konstruktion. Som analytisk konstruktion bidrager begrebet som en øjenåbner for det ellers usete. Selve interessen i at få øje på noget, som ellers dølger sig, dvs. foreligger uset, er normativt betinget.

Hvad der foreligger uset, og som det kunne være interessant at åbne blikket for, hører den erfaringsverden til, som kan gøres til genstand for beskrivelse. Hvis ikke begrebet refererer til erfaringsverdenen, bliver den analytiske konstruktion til en underlig virkelighedsfjern størrelse, ja ren begrebsgymnastik.

På samme tid, som natursynsbegrebet bidrager til et *syn på* betydninger, normativt præget, må det også referere til *sete* betydninger, dermed også deskriptivt præget.

En refleksion over to tilgangsvinkler kan bidrage til at illustrere dobbeltheden.

En primært deskriptiv tilgang til begrebsdiskussionen kunne f.eks. bero på en empirisk undersøgelse af, hvordan ordet natursyn faktisk anvendes i tidens debatter herom. Ved at afdække nogle væsentlige karakteristika, kunne spores ind på, hvilke natursynsbegreber der udsagt skjuler sig i sprogbrugen. Imidlertid ville såvel de valgte empiriske metoder som tolkning af resultaterne bero på en optik med normativt islæt. En deskriptiv tilgang kunne også bero på empirisk undersøgelse af et samfunds faktiske handlinger med naturen, og med henblik på at udvikle nogle begreber om natursynet, som kan bidrage til at forstå handlingernes betydning. Der går imidlertid ikke nogen lige linje fra iagttagelsen til begreberne, dvs. begreberne kan ikke udledes direkte af iagttagelse, men må konstrueres via den refleksion, gennem hvilken der uomgængeligt sættes et normativt perspektiv.

En primært normativ diskussion kunne f.eks. antage den karakter, at forskeren plæderer for et bestemt natursynsbegreb – hvilket uomgængeligt har værdiorienteret karakter – og med henblik på at påvirke debatter om natursynet i en bestemt retning. Imidlertid vil debatterne næppe blive påvirket, hvis ikke diskussionen har en meningsfuld reference til den virkelighed, der kan gøres til genstand for deskription, nemlig en reference til det levede livs erfaringsverden.

Tidligere blev pointeret, at et natursyn udspiller sig *mellem* det levede livs erfaringsverden og de analytiske konstruktioner. Om diskussionen af natursyn som begreb gælder en tilsvarende pointe, nemlig at begrebsdiskussionen udspiller sig i feltet *mellem* deskriptivt og normativt. På samme tid som begrebsdiskussionen bidrager til at sætte et spil (normativt), må den også referere til, hvad der

⁹ Her med reference til gældende skovlov, Bekendtgørelse af lov om skove 2007: § 1.

faktisk er i spil (deskriptivt). Det er gennem bevægelsen i dette mellemfelt, at natursyn som begreb *findes* – bliver virkeligt, og bidrager til at åbne blikket for det virkelige.

4. Hvad handler natursyn om?

Metodisk refleksion

Hvis natursyn findes, hvad er natursyn da for en størrelse? Når et natursyn postuleres at være et aspekt af et kulturelt betydningsunivers, er det selvsagt ikke ensbetydende med, at natursynet også opfattes som lig med en kulturs betydningsunivers i det hele.

Hvordan kan vi da komme på sporet af, hvad natursyn mere konkret handler om?

En metode (og den metode som anlægges i dette afsnit) er at sondere nogle væsentlige og/eller illustrative skrifter, som leder ind på natursynet såvel som på forskellige tematikker, der omkranser natursynet, dvs. indgår i dets kontekst.

Metoden kan lignedes med, at vandringsmanden går på opdagelse, standser op på forskellige punkter, betragter nogle udsigter, for derigennem efterhånden at danne sig et billede af landskabet og dets indhold – ikke systematisk som korttegneren, men i åbenhed for at se, hvad der dukker op for blikket undervejs.

Men hvilket landskab er det da, at vandringsmanden skal bevæge sig ud i? Forskellige historiske epoker rejser forskellige spørgsmål, afhængigt af de udfordringer som de historiske omstændigheder byder på, og tillige afhængigt af den opmærksomhed som disse omstændigheder udsættes for. Antagelsen er nu, at en vigtig historisk periode centrerer sig omkring 1970'erne og 1980'erne. Det er en periode, i hvilken opmærksomheden om en miljøkrise voksede frem, og bl.a. tilskyndet heraf blev et kompleks af refleksioner over menneskers forhold til naturen bragt på bane, ikke mindst i kritiske skrifter. Dog er det ikke sådan, at 'natursyn' dengang fremstod som formuleret overbegreb. Snarere er der en række spørgsmål, der har optaget sindene, og som nok rummer mange forskelligheder, men samtidigt en beslægtethed eller en familielighed, hvis fællestræk med rimelighed kan begribes under navn af natursyn.

Nok har metoden da et deskriptivt præg, netop i og med at blikket rettes mod, hvad andre har skrevet (= hvad der *er* i spil). Samtidigt kan valget af skrifter lignedes ved de punkter, hvor vandringsmanden finder det interessant at standse op, og uddraget af disse skrifter kan lignedes ved, hvad vandringsmanden finder det interessant at hæfte blikket ved – dvs. i begge tilfælde præget af, hvad der for vandringsmanden fremstår som betydende (= hvad der *bringes* i spil). Det normative islæt er uomgængeligt.

På opdagelse i udvalgte skrifter fra tiden omkring 1970'erne og 1980'erne

Det er især miljøproblematikken, der gennem de seneste årtier har foranlediget en debat om natursyn. Vistnok første gang selve ordet natursyn optræder i titlen på en dansk bogudgivelse i en sammenhæng, der handler om miljøproblematikken, er i 1983, nemlig med publikationen 'Miljøadministration og natursyn' fra Nordisk Sommeruniversitet.¹⁰ Publikationen var resultatet af et symposium, hvis formål var "at afsøge de felter, som debatten om menneskets forhold til naturen i dag bevæger sig inden for." Samtidigt med at formålet var en afsøgning af sådanne felter, noterede Per Christensen og Nanna Rask på forhånd nogle temaer, som måtte indgå i dette tværfagligt orienterede forsøg (anført i bogens introduktionskapitel). Temaerne angår naturbegrebet,

¹⁰ Christensen 1983. Antagelsen om, at det er første gang, at ordet natursyn optræder i en bogudgivelse i en sammenhæng, der handler om miljøproblematikken, er baseret på søgning i 'bibliotek.dk'.

videnskabskritikken og teknologikritikken, politiske strategier såvel som konkrete administrationsprocedurer.¹¹

Scenen for den natursynsdebat, som afstikkes med de nævnte temaer, er sat gennem en årrække forud, også selv om ordet natursyn ikke direkte blev anvendt. En videnskabs- og teknologikritisk artikel fra 1967, skrevet af den amerikanske historieprofessor Lynn White, har nærmest klassisk karakter, og den er illustrativ for mange af de temaer, der kommer til at præge natursynsdebatten gennem den efterfølgende tid. Artiklen, som blev bragt i tidsskriftet 'Science', hedder 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis'.¹²

Lynn Whites opfattelse er, at vor tids økologiske krise må ses i lyset af sammensmeltningen mellem videnskab og teknologi i den moderne vesterlandske kultur, og at vesterlandsk videnskab og teknologi viderefører nogle grundlæggende ideer om menneskers forhold til naturen, som har rødder i den jødisk-kristne teologi. De grundideer, som Lynn White peger på, kan kort pointeres som følger:

- Forholdet mellem mennesker og natur er dualistisk, dvs. mennesker og natur opfattes som to forskellige størrelser. Mennesker er ikke del af naturen, men adskilt fra naturen.
- Mennesker er skabt i Guds billede, og forholdet til naturen er antropocentrisk, dvs. centreret om det menneskelige.
- Mennesker er herskere over naturen, og det er en gudgiven ret for mennesker at beherske naturen. Guds vilje er, at mennesker udnytter naturen for egne formål.
- Tiden er lineær. Tiden har en begyndelse og verden har en skabelseshistorie. Den lineære tidsopfattelse åbner for den forestilling, at mennesker kan gøre stedsevarende fremskridt.
- Der findes ikke noget helligt i naturen, som kan beskytte den mod menneskers udnyttelse. Der er f.eks. ingen helgener i naturen (de bor i himlen), ej heller er der ånder i naturen.
- Moderne videnskab og teknologi afspejler den adskillelse af mennesker fra naturen, den ret for mennesker til at herske over naturen (og vel at mærke en uheldig natur), og den forestilling om naturbeherskelse som middel til fremskridt gennem en lineær tid, som alt sammen er religiøst funderet.

Lynn Whites artikel indikerer, hvordan en kompleks betydningssfære udtrykker sig gennem et natursyn. Natursynet handler ikke blot om, hvordan naturen umiddelbart ses eller opfattes, men også om menneskers plads og rolle i forhold til naturen. Spørgsmålet er tillige, på hvilket grundlag denne plads og rolle er sat, hos White med reference til teologihistorien. Netop det historiske perspektiv peger på et spil mellem det foranderlige og det bestandige. Trods den historiske forandring, ved hvilken det verdslige vandt forrang for det religiøse som konstituerende for de moderne samfund, er der også den bestandighed, ved hvilken aspekter af et religiøst funderet sæt af ideer blev videreført i verdsligt orienterede sammenhænge, her i den videnskabelige og tekniske praksis. Tidsopfattelsen og dens betydning for menneskers livsperspektiver spiller ind på natursynet. Når f.eks. den forestilling om stedsevarende fremskridt, der har en lineær tidsopfattelse som forudsætning, slår igennem i den videnskabelige og tekniske udvikling, så er tendensen, at naturen må underordne sig fremskridtet. Naturen bliver et middel, ikke et mål i sig selv. Med fremskridtstænkningen bringes også forestillinger om det gode liv på bane, som ledemotiv for menneskers forhåbninger og bestræbelser. Det anes allerede, at natursynet næppe kan forstås uafhængigt af menneskesynet.

De temaer, der afstikkes af Lynn White, genfindes også i andre skrifter, som tillige føjer yderligere temaer til. Et centralt tema er etikken, spørgsmålet om den rigtige handling, eller den ansvarlige

¹¹ Ibid.: 2. Det nævnte symposium dannede afsæt for en studiekreds om natursyn gennem de følgende år i regi af Nordisk Sommeruniversitet (i hvilket forfatteren af dette skrift deltog).

¹² White 1967.

handlen, i naturforholdet. I bogen 'Man's Responsibility for Nature' fra 1974 diskuterede John Passmore etiske spørgsmål af relevans for de økologiske problemer, og med udgangspunkt i en analyse af vesterlandske traditioner, både religiøst og filosofisk funderede.¹³ Analysen er disponeret efter to hovedperspektiver, henholdsvis mennesker som despot over for naturen og mennesker som samarbejdende med naturen (*stewardship*). Inden for hvert af de to perspektiver diskuterer Passmore forskellige udlægninger. Med fokus på mennesker som despot og som forvalter (*steward*) bringes atter menneskers rolle i forhold til naturen på bane. Af Passmores analyse fremgår, at menneskers rolle hænger sammen med et afgørende træk i den vesterlandske kulturs virkelighedsopfattelse, nemlig den skarpe distinktion mellem Gud og natur, der har rod i den jødisk-kristne tradition. Derved fremstår bl.a. spørgsmål om den bestemmelse, som Gud har givet mennesker, og hvordan mennesker skal forholde sig til den verden, som Gud har skabt. Hvis mennesker er herrer over naturen, er det da for menneskers egen skyld og med ret til at ødelægge naturen? Eller er det snarere menneskers opgave at perfektionere naturen til ære for Gud?

Etikken står også centralt hos Robin Attfield i 'The Ethics of Environmental Concern' fra 1983.¹⁴ I lighed med Passmore indleder Attfield med en modstilling af to traditioner, som angår menneskers rolle i forhold til naturen, henholdsvis menneskers herredømme over naturen og forvaltertankegangen (*stewardship*), begge med reference til vor kulturs jødisk-kristne rødder. Et mere umiddelbart 'syn' på naturen kommer til udtryk i en diskussion af metafysiske positioner vedrørende naturen og menneskers plads i denne. Bl.a. refereres til to syn på menneske og natur (*views of man and nature*) i vor kultur, henholdsvis "det religiøse syn 'mennesket *adskilt fra naturen*' og det videnskabelige syn 'mennesket *del af naturen*'."¹⁵ Eksempelvist refererer Attfield også det syn (*view*) hos Thomas Aquinas' (med baggrund i Aristoteles), at planter har vegetative sjæle og dyr sensitive sjæle i kontrast til menneskers rationelle sjæl.¹⁶

Et væsentligt aspekt af etikken er spørgsmålet om, hvad der kalder på ansvar. Retter ansvaret sig kun mod andre mennesker, eller bør også naturen opfattes som etisk fordrende? Passmore refererer indledende¹⁷ til Aldo Leopold, som 1949, i 'A Sand County Almanac'¹⁸ plæderer for at udstrække etikken, *fra* relationen mellem individer, *over* relationen mellem individ og samfund, *til* også at inkludere jord, vand, planter og dyr, ja det menneskelige miljø i det hele (hos Leopold betegnet som 'the land').¹⁹ Leopold pointerer modsætningerne: "Mennesket som erobreren *versus* mennesket som den biotiske borger; videnskab som skærperen af menneskets sværd *versus* videnskab som søgelyset på menneskets univers; 'land' som slaven og tjeneren *versus* 'land' som den kollektive organisme."²⁰

Som Leopold udfordrer også filosofen Hans Jonas den etik, der kun retter sig mod det nære, og Jonas argumenterer for at udstrække etikken videre, end det traditionelt har været tilfældet i den vesterlandske kultur. I bogen 'Ansvarets princip' fra 1979²¹ pointerer Jonas, at al traditionel etik er antropocentrisk. Etikken har omhandlet menneskers omgang med hinanden, ja etikken har været centreret om den umiddelbare handlingskreds, det nære i både tid og rum. Rækkes ud over denne nærhedsetik, da opstår bl.a. spørgsmål om naturens etiske status, dvs. om naturen bør være et anliggende for etikken, og dermed for menneskers omsorg. Etikken, påpeger Jonas, må drives

¹³ Passmore 1974: Chapter one and two

¹⁴ Attfield 1991.

¹⁵ Ibid.: 51-52, med reference til Walter H. O'Briant, og med Attfields kursiveringer.

¹⁶ Ibid.: 54

¹⁷ Passmore 1974: 3

¹⁸ Leopold 1991.

¹⁹ Ibid.: 238-239

²⁰ Ibid.: 260-261

²¹ Jonas 1999.

videre end til læren om handlen, nemlig til læren om væren.²² Fra dette perspektiv omhandler etikken også naturens væren, og spørgsmålet om naturens væren er et væsentligt aspekt af den betydningskontekst, som etikken indgår i. Refleksionen over naturens væren og refleksionen over menneskelig handlen kan da anskues som uløseligt samhørende aspekter i debatter om natursynet.

En pioner i den danske natursynsdebat var teologen Ole Jensen, som med bogen 'I vækstens vold' fra 1976 kritiserede erobrerholdningen i vesterlandsk kultur. Anledningen var tidens opmærksomhed om den økologiske krise, og bl.a. blev naturvidenskaben udfordret: "Vi kan lave en bedre teknik ved hjælp af naturvidenskab, men ikke undersøge og kritisere vore holdninger, bl.a. fordi naturvidenskabens måde at se på verden *selv* er en holdning, ja, en holdning, der er en side af erobrerideologien." Spørgsmål om menneskelivets mening blev bragt på bane: "Skal vi undgå katastrofer, må der formuleres ny *ideer* om, hvad der er tilværelsens mening, og om hvordan vi skal leve."²³ Jensen hævder, at for naturvidenskaben er sandheden ensbetydende med "sikker viden, som kan anvendes teknisk", og naturvidenskaben "ser kun på verden som noget, mennesket kan *anvende* til sine formål." Den "måler det målelige og gør det ikke-målelige måleligt." Måling hænger sammen med forestillingen om lovmæssigheder i naturen. Vi kan få herredømme over naturen ved at kende dens love, og interessen bag naturvidenskaben er netop at få magt over verden, kontrollere den efter "hvad mennesket mener er vigtigt, værdifuldt og rigtigt." Men det, "som underkastes den naturvidenskabelige måling, bliver genstand eller objekt", ja "dødt stof eller dødt materiale." Og bag forestillingen om naturen som dødt materiale er ifølge Jensen nogle religiøse rødder: Det "er på jødisk-kristen baggrund, at naturen kan opfattes som naturvidenskaben gør, som dødt materiale."²⁴ Videnskab og teknologi, verdenssyn og handling, sandhed og mening, er dermed nogle af de temaer – og vel at mærke: uløseligt sammenhængende temaer – som Ole Jensen bringer ind i billedet, alt sammen som aspekter af den betydningskontekst, i hvilken et natursyn må anskues.

'Mennesket og naturen' hedder en bog fra 1978 af den norske filosof Hjalmar Hegge²⁵, i hvilken han bringer perspektiver på naturforståelsen gennem den vesterlandske historie og med særligt henblik på vor tids miljøkrise. For Hegge er spørgsmålet følgende: "Hvilken sammenhæng er der mellem de forestillinger om naturen, som menneskene har dannet sig op gennem den historiske udvikling, og de holdninger, de har indtaget til den?" Formuleret på en anden måde er det "forbindelsen mellem vor naturopfattelse på den ene side og vor praksis i forhold til naturen på den anden side", som bringes på spørgsmål. Hegge belyser udviklingen primært i et filosofisk perspektiv, og det er hans opfattelse, at "hvad miljøkrisen udtrykker ... er et symptom på dybereliggende forhold, som vil vise sig at gælde menneskets virkelighedsforståelse overhovedet." Den historiske betragtning fører ifølge Hegge ind på "de fundamentale spørgsmål om, hvad mennesket og naturen er, om slægtskabet og forskellen mellem dem", hvorved der ledes ind på filosofiske, videnskabelige og undertiden religiøse problemstillinger. Det, som miljøkrisen udfordrer, er i grunden "de klassiske menneskelige livs- og erkendelsesproblemer."²⁶ Atter fremtræder ikke noget specifikt eller afgrænset natursyn, men snarere en problematik som i det hele angår vort syn på livet, på virkeligheden, på den menneskelige erkendelse – indbefattet vort syn på det menneske, som 'ser', som erkender, som danner sig forestillinger om og holdninger til livet og virkeligheden, og hvis handlinger er præget af disse forestillinger og holdninger.

²² Ibid.: 31-37

²³ Jensen 1977: 48

²⁴ Ibid.: 49-50

²⁵ Hegge 1978.

²⁶ Ibid.: 10-11

I 1974 udgav den norske filosof Arne Næss en bog med titlen 'Økologi, samfund og livsstil'.²⁷ Bogen handler om værdier med særligt henblik på økologiske spørgsmål, men også – som titlen indikerer – værdier knyttet til samfund og livsstil. En tematik, der går nært på menneskers forhold til naturen, er forholdet mellem identifikation og livsudfoldelse. Hvad angår identifikationen, er det et grundsyn hos Næss, at alt hænger sammen. Livet er en enhed. Som mennesker er vi del af biosfæren eller økosfæren, lige så intimt som vi er en del af vort samfund. Vi står netop ikke uden for naturen, og kan ikke bare skalte og valte med den. Hvad angår livsudfoldelsen har alle levende væsener principielt lige ret, men det er også et særkende ved mennesket, at det bevidst opfatter andre levende væseners behov for selvrealisering. Derved får vi et ansvar over de andre væsener. En forpligtelse for mennesker er, at vi aldrig bør bruge noget levende væsen kun som middel.²⁸ Med temaet identifikation og livsudfoldelse ledes ind på det eksistentielle spørgsmål, hvordan vi kan forstå og forvalte forholdet mellem på den ene side en samhørighed med noget, der er større og mere end os selv, på den anden siden friheden til at udfolde vort eget liv, realisere vor eksistens, samtidigt med at vi også tilstår andre levende væsener den samme frihed til livsudfoldelse. Identifikation og livsudfoldelse fremstår hos Næss netop ikke som modsætninger, men som uløseligt forbundne.

Den vesterlandske fremskridtstænkning blev i 'Myten om fremskridtet' fra 1993 udfordret af den finske filosof Georg Henrik von Wright.²⁹ Von Wright peger på, hvordan et "teknosystem" eller en "teknosfære" breder sig over kloden, som en alliance mellem videnskab, teknologi og industriproduktion. Teknosystemet danner et autonomt system, der har løsrevet sig fra de traditionelle sociale og politiske rammer, og hvis udvikling følger sine egne love.³⁰ Blandt de træk, der karakteriserer den fremskridtstænkning, som teknosystemet er udtryk for, er forestillingen om menneskets retmæssige herredømme og naturen³¹, såvel som 'scientismen', dvs. "troen på, at naturvidenskaben og teknologien formår at løse de problemer, som selve deres fremskridt i høj grad er skyld i", samt at naturvidenskaben og teknologien tilsammen "kan skabe os en livsstil, der kan indlede en ny æra i menneskehedens historie."³² Synet på naturen bringes da med von Wright ind i en kontekst, der rummer brydningen mellem en autonom teknosfære og den herfra adskilte sociale og politiske sfære. Idet fremskridtstænkningen er uimodsigelig, og idet teknosfæren fremstår som den grundlæggende bærer af fremskridtstænkningen, bliver også teknosfæren uimodsigelig, uanset de problemer i naturforholdet denne teknosfære foranlediger.

Videnskabs- og teknologikritikken – eller kritikken af mere komplekse systemer som f.eks. udtrykt med von Wrights begreb 'teknosystemet' – leder ind på den politisk-økonomiske kritik. For hvad er det i samfundet, der hindrer en løsning på problemerne i naturforholdet, og hvad kunne være visionerne for et samfund, der søger andre veje i dets forhold til naturen? "Vækstkapitalismen er død", skriver André Gorz fyndigt som indledning til sin bog 'Økologi og frihed' fra 1977.³³ Også vækstsocialismen står til kritik, for den ligner vækstkapitalismen "som en bror", ja den reflekterer et fordrejet billede af fortiden, ikke et billede af fremtiden.³⁴ Krisen beror på væksten, uafhængigt af den politiske ideologi, der ligger til grund. Men søges der et alternativ til væksten, så kan argumenter for et anderledes samfund ikke funderes i økologien, for økologien – eller videnskaben om en natur i balance - indebærer "ikke en afvisning af autoritære eller teknofascistiske

²⁷ Næss 1976.

²⁸ Ibid.: 264 ff.

²⁹ Von Wright 1994.

³⁰ Ibid.: 112

³¹ Ibid.: 75

³² Ibid.: 82

³³ Gorz 1979: 9

³⁴ Ibid.:9

løsninger.³⁵ Gorz advarer netop mod den form for løsninger, der udmønter sig i et gennemreguleret samfund, så effektivt det end kan være over for de økologiske problemer.³⁶ Valget er politisk, og må baseres på et frihedsbegreb, som er uafhængigt af markedsmekanismen.³⁷ Hvis autoritære løsninger skal undviges, må organiseringen af samfundet centreret om det 'civile samfund', hvorved Gorz forstår "det sæt af sociale relationer, som menneskene etablerer mellem sig i grupper eller fællesskaber, der hverken er opstået på grund af statslig tilrettelæggelse eller institutionel statslig aktivitet", men som "bygger på gensidighed og frivillighed, ikke på ret og juridiske forpligtelser."³⁸

Jo længere vi forfølger de diskussioner, som responderer på problemerne i menneskers forhold til naturen – miljøproblematikken eller den økologiske problematik – desto mere åbenlyst bliver det, at natursynet ikke foreligger som en selvstændig og afgrænset størrelse. Det ses bl.a. af referencerne til von Wright og til Gorz. Et overliggende spørgsmål er, hvordan vi som mennesker skal leve, leve sammen, og leve med naturen. Hvordan skal vi indrette vore praktiske gøremål i forholdet til naturen? Hvilke livsperspektiver skal vi forfølge? Hvordan skal vi organisere os herom – organisere os i et samfund?

Det kunne da være nærliggende at drage den slutning, at når opmærksomheden om natursynet åbner for så omfattende spørgsmål, så opløses selve begrebet natursyn i en sådan grad, at det i grunden er irrelevant. Må opmærksomheden ikke snarere rettes mod en mere generel kritik, som f.eks. en generel kulturkritik, samfundskritik, politisk kritik, teknologikritik, videnskabskritik? Svaret må være både ja og nej. Ja, fordi det er i en sådan generel kontekst at problemstillinger i forholdet mellem mennesker og natur må forstås. Nej, fordi konsekvensen ville blive en ureflekteret accept af den løsrivelse af mennesker fra naturen, som ifølge flere forfattere er et dominant træk i den vesterlandske kulturs historie – ja en ureflekteret accept af to forhold: Først menneskers adskillelse fra naturen; dernæst menneskers placering i en position over naturen, og dermed i en herskende rolle. Det aspekt af kulturkritikken, som kunne åbne for mulige anderledes relationer mellem mennesker og natur, ville blive forskertset.

Ser vi til de alternative intentioner, som groede frem i 1970'erne og 1980'erne, kan det økologiske eller organiske landbrug stå som eksempel på en forvaltertankegang, der netop udæsker den forestilling, at mennesker er adskilt fra og herskere over naturen. Illustrativt for, at dette landbrug ikke blot drejede sig om en anderledes videnskab og teknik, er nogle refleksioner over 'radikalt landbrug' fra 1979 af den amerikanske samfundsvidenskabsmand Murray Bookchin.³⁹ Bl.a. pointerer Bookchin, at dette radikale landbrug ser mennesker, ikke som herrer over naturen, men som del af naturen. En radikal indstilling til landbruget "søger at overskridende den herskende instrumentalistiske indstilling som ser levnedsmiddelproduktionen blot som en 'menneskelig teknik', rettet mod 'naturlige ressourcer'." Ifølge Bookchin er det ikke bedre at være en "teknisk kender af en 'organisk' indstilling", end det er at være "en udøver af en kemisk indstilling." Vi bliver netop ikke 'organiske landbrugere' blot ved "at plukke blandt de seneste tidsskrifter og håndbøger" for at opnå det tekniske kendskab. "Hvad der i grunden adskiller den organiske indstilling fra den syntetiske", skriver Bookchin, "er den overgribende holdning, som levnedsmiddelproducenten har til naturen som et hele." Væsentlig er samhørigheden, både i forhold til naturen og inden for samfundet. Væsentligt er det også at "acceptere den økologiske regel om mangefold", og at "mangefold ikke må struktureres i hierarkiske systemer, sådan som vi tenderer til

³⁵ Ibid.: 17

³⁶ Ibid.: 46

³⁷ Ibid.: 17, 84

³⁸ Ibid.: 45

³⁹ Bookchin 1979.

at gøre det under påvirkning af et hierarkisk samfund.”⁴⁰ Med de sidste betragtninger anes hos Bookchin den forestilling, at der er spejlinger mellem måden vi forholder os i samfundet og måden vi forholder os til naturen.

Sådan som refleksioner over forestillingerne om naturen og holdningerne til naturen bringes eksplicit på bane i det økologiske jordbrug – og i det hele med intentioner om ’økologiske alternativer’ – gælder det også i forbindelse med en anden praksissfære, nemlig den direkte indsats for at beskytte naturområder med særskilt værdi eller kvalitet. Gennem naturfredningens historie er der især tre slags hensyn, der har stået centralt, og som kan antages som udtryk for tre forskellige natursyn (hvert af dem med mange variationer, og de tre typer af hensyn fletter sig også ind i hinanden). Det er hensyn til friluftslivet, æstetiske hensyn, og videnskabeligt begrundede hensyn. De tre hensyn kom f.eks. til udtryk i en betænkning om naturfredning fra 1967, afgivet af en kommission, der var nedsat til at ”behandle naturfredningens hele problemkompleks”⁴¹ I betænkningen fremhæves tre typer af anvendelser af det åbne land, som ikke direkte er rettet mod økonomisk udnyttelse eller forøgelse af den materielle velstand, nemlig rekreativ anvendelse, landskabsæstetiske formål, forskning og undervisning.⁴² Hermed er også lagt op til vedblivende diskussioner om, hvad det er for naturværdier eller landskabelige værdier, der har betydning for friluftslivet; hvad der skal forstås ved landskabsæstetik; hvilke natur- eller kulturvidenskabeligt begrundede værdier i naturen der særligt bør varetages – eller: Hvad kan henholdsvis et rekreativt begrundet, et æstetisk begrundet og et videnskabeligt begrundet natursyn indebære?

Et kalejdoskopisk billede

Vandringsmanden slutter nu sin opdagelsesfærd i en række udvalgte skrifers landskab. Han har hæftet sig ved markante landskabstræk, og spørger sig selv, tilbageskuende og reflekterende: Hvad var det jeg fik øje på? Er der et mønster, tegner der sig et billede?

Den umiddelbare erkendelse er, at billedet fremstår kalejdoskopisk. Når et kalejdoskop drejes, dannes varierende mønstre af de mange farvede glasstykker. På tilsvarende vis fremtræder her et mangefold af temaer, som set gennem kalejdoskopets optik spiller sammen i stedse vekslende mønstre.

Lad da kalejdoskopet blive drejet, blot til indikation af nogle mønstre, og med udgangspunkt i en række tematiserende spørgsmål.

Hvordan skal vi forstå naturen?

Spørgsmålet leder umiddelbart ind på de forestillinger, vi danner os om naturen, dens beskaffenhed eller egenart. Spørgsmålet fører imidlertid også videre, nemlig til vor grundlæggende virkelighedsforståelse, herunder de bærende kategorier i denne virkelighedsforståelse. Det er eksempelvis kategorierne ’menneske, natur, Gud’, og det er opfattelsen af forholdet mellem disse tre kategorier.

Hvordan skal vi forholde os til naturen?

Spørgsmålet leder umiddelbart ind på menneskers plads i naturen og menneskers rolle i forhold til naturen. Hvad angår menneskers plads i naturen, må bl.a. spørges, om vi er del af naturen eller uden for naturen. Hvad angår menneskers rolle i forhold til naturen, må bl.a. spørges, om denne rolle sættes udelukkende inden for det menneskeliges sfære, eller om der findes noget uden for

⁴⁰ Ibid.: 21-23

⁴¹ Naturfredningskommissionen 1967: 13

⁴² Ibid.: 19-22. Jf. hertil også, at hensyn til disse tre anvendelser på forskellig måde kom til udtryk gennem en ændret naturfredningslov i opfølgning af kommissionens arbejde (Naturfredningslov 1969: § 1), samt gennem landskabsanalyser fra forskellige fredningsplanudvalg gennem de efterfølgende år.

mennesker, der sætter rollen. Er der noget i naturen (så som en naturens egenverdi) eller over naturen (så som en guddommelighed), som betinger denne rolle? Spørgsmålet viser også tilbage til den grundlæggende virkelighedsforståelse, eksempelvis til forståelsen af relationen mellem det menneskelige, naturen og det guddommelige.

Hvordan skal vi komme til erkendelse af naturen?

Spørgsmålet om naturerkendelse leder umiddelbart ind på den naturvidenskabelige erkendelse, herunder naturvidenskabernes grundantagelser om naturens beskaffenhed, naturvidenskabernes karakter og metode og rolle, naturvidenskabernes refleksioner over (eller fravær af refleksioner over) sandhed og mening og værdi. Spørgsmålet fører videre ind på den menneskelige erkendelse overhovedet, ikke kun den specifikt naturvidenskabelige tilgang, men f.eks. også æstetisk erfaring eller erkendelse.

Hvordan skal vi handle med naturen?

Etiske spørgsmål om den rette eller ansvarlige handling i naturforholdet bringes på bane. Spørgsmålet leder umiddelbart ind på naturens etiske status: Findes der noget i naturen, der kalder på ansvar i vor omgang med den, eller er det mennesker beskåret at udnytte naturen, og alene for menneskelige formål? Videre føres ind på den betydning, som den grundlæggende virkelighedsforståelse har for vore etiske overvejelser, eksempelvis betydningen af de forestillinger der knyttes til det menneskelige, til naturen, til det guddommelige, såvel som til indbyrdes relationer mellem disse tre kategorier. Fremdeles rejser sig spørgsmål om den rolle, som erkendelsen af naturen spiller for handlingen med naturen, så som forestillingen om en videnskab der kan danne underlag for en teknisk udvikling, som efter tur kan befordre menneskers magt over naturen.

Hvordan skal vi forstå og forholde os til os selv?

Natursynet leder umiddelbart ind på menneskesynet. Når der spørges til forståelsen af naturen, til forholdet til naturen, til erkendelsen af naturen og til handlingen med naturen, så virker spørgsmålet som en boomerang, der bringer os til på tilsvarende vis at udspørge synet på det menneskelige. Det er mennesker, som forstår og forholder sig. Det er mennesker, som erkender og handler. Hvordan skal vi da forstå og forholde os til os selv, i vor egenskab af erkendende og handlende væsener? I videste perspektiv må spørges til, hvorledes en menneskeforståelse er indlejret i vor virkelighedsforståelse.

Hvordan skal vi forstå og forholde os til livet og verden?

Refleksioner over natursynet – og dermed forbundne refleksioner over menneskesynet – leder til spørgsmål om vor bærende livs- og verdensanskuelse. Konkret rejser sig spørgsmål om vore livsperspektiver. Et eksempel er fremskridtstænkningen som ledemotiv i den menneskelige tilværelse – dvs. forestillingen om videnskabelige, tekniske og økonomiske fremskridt som vejen til det gode liv, med de forestillinger om naturen som middel, som dette livsperspektiv indebærer. Ikke kun vor opfattelse af den rumlige verden, men også tidsopfattelsen bringes på bane - jævnfør en lineær tidsopfattelse som basal forudsætning for tanken om stedsevarende fremskridt. Overhovedet rejser sig spørgsmål af eksistentiel karakter, om tilværelsens mening, om menneskelivets mening, og hvad denne mening indebærer for vor forståelse af og forhold til andetheden – til en verden, der rækker ud over os selv, er større og mere end os selv.

Hvordan skal vi forstå og forholde os til samfundets praksis?

På to måder bringes praksis ind i billedet. Det ene er, at natursynet og dets hele betydningsssfære ikke blot angår ideernes plan, men betydningerne er indlejret i samfundets praktiske aktiviteter, i den videnskabelige og teknologiske udvikling, i de økonomiske strukturer og processer, i de konkrete administrative procedurer. Det andet er, at det praktiske virke med naturen, bl.a. videnskabeligt og teknologisk, er betinget af, hvorledes vi organiserer det samfund, der sætter vilkår for denne praksis. Derved bliver også den politisk-økonomiske kritik et væsentligt anliggende for diskussioner om natursyn, ikke mindst når der søges efter alternativer til det eller de natursyn, som i et givet samfund på en given tid fremstår som dominerende.

Sammenfattende – og som et udfald af vandringsmandens færd - anes det, at natursynet ikke blot handler om et simpelt syn på naturen, men natursynet indgår i en betydningskontekst, som angår *det erkendende og handlende menneskes forståelse af og forhold til sig selv, til andetheden, til livet og verden i det hele* - sådan som forståelsen og forholdet *udspiller sig historisk og kulturelt*, herunder som *indlejret i praksis*.

Det er tid at korttegneren træder til, supplerer vandringsmandens perspektiver. I de følgende afsnit etableres nogle forsøgsvisе skitser; først af forholdet mellem natursyn og naturbegreb; dernæst af spejlingen mellem natursyn og menneskesyn; endelig af natursyn i perspektiv af livs- og verdensanskuelse.

5. Natursyn og naturbegreber

Natursynet og naturbegrebet væver sig ind i hinanden

Der spørges til natursynet som begreb. Hvis natursynet er synet på *naturen*, så kunne det, som det første, være nærliggende at afklare et naturbegreb, dvs. at bestemme hvad naturen *er*, entydigt og indiskutabelt – for herfra at føre den mangetydige diskussion om *synet* på denne natur.

Imidlertid er det ikke så enkelt. På intrikat måde væver natursynet og naturbegrebet sig ind i hinanden.⁴³ Allerede bestemmelsen af et naturbegreb bærer elementer af et natursyn i sig, nemlig en bestemmelse af de fænomener, der ses *som* natur..

Der findes mange naturbegreber. Som det gælder for ordet 'natursyn' er også ordet 'natur' åbent for associationer og fortolkninger. I forskellige sammenhænge er det noget vidt forskelligt, vi opfatter som natur, omtaler under navn af natur.

Taler vi om naturfredning, så er naturen dét, som er i opmærksomhed for fredningsindsatsen. Selv i denne sammenhæng kan det imidlertid være forskelligt, hvad forskellige parter fokuserer på som natur – f.eks. det vilde og uberørte, de gamle kulturlandskaber som overdrev og græsningsege, egnskarakteristiske landskaber, levesteder for planter og dyr og for mangfoldigheden af arter.

Taler vi om naturvidenskab, så kan naturen f.eks. forstås som sanseverdenen, eller som de i sanseverdenen iboende kræfter eller lovmæssigheder, uanset at de ikke direkte kan sanses. Eller naturen kan defineres som naturvidenskabens undersøgelsesobjekt. Da bestemmes naturbegrebet via naturvidenskabernes praktiske udøvelse, og som netop de aspekter af verden, der faktisk udforskes inden for den naturvidenskabelige sfære.

Taler vi om, at vi 'tager ud i naturen', så er det måske den friske luft og fuglesangen og havets brusen og udsigten fra bakketoppe, vi har i tankerne.

Taler vi om naturudnyttelse, så kan naturen opfattes som ensbetydende med de materielle forekomster, der kan anvendes som ressource i produktionen – f.eks. sand og grus og sten, olie og kul og naturgas, jernmalm og andre metalholdige bjergarter. Også levende væsener er natur, men netop som ressource for produktiv udnyttelse.

Så vidt spænder naturbegrebet, at det kan strække sig fra de universelle sammenhænge til det særegent menneskelige. For astronomer er naturen ensbetydende med himmelfæren, ja det hele univers. Men spørger vi til menneskets natur, da tænker vi snarest på det menneskelige væsen, essensen i det at være et menneske.

Grænserne er flydende mellem kultur og natur, mellem menneskeskabt og uberørt. Åbent er det for fortolkning, om naturen er noget radikalt ikke-menneskeligt og ikke-menneskepåvirket, eller om også det menneskelige kan spille ind. Der er åbenhed for fortolkninger af, i hvilken grad menneskelig eller kulturel påvirkning kan 'tillades', uden at et fænomen mister status af natur. Det er åbent for fortolkning, om mennesker må ansues som del af naturen, og ikke som adskilt fra naturen - eller hvordan der overhovedet tænkes om forholdet mellem det menneskelige og naturen.

Er der et fællestræk i anvendelsen af ordet natur, så kan det muligt markeres ved den negative bestemmelse, at natur er noget, der aldrig udelukkende er menneskeskabt. En positiv bestemmelse kunne være, at natur altid rummer en egendynamik – uanset om denne egendynamik *også* er påvirket af mennesker og samfund.

⁴³ Om naturbegrebet henvises til en uddybende diskussion i Christensen 2007.

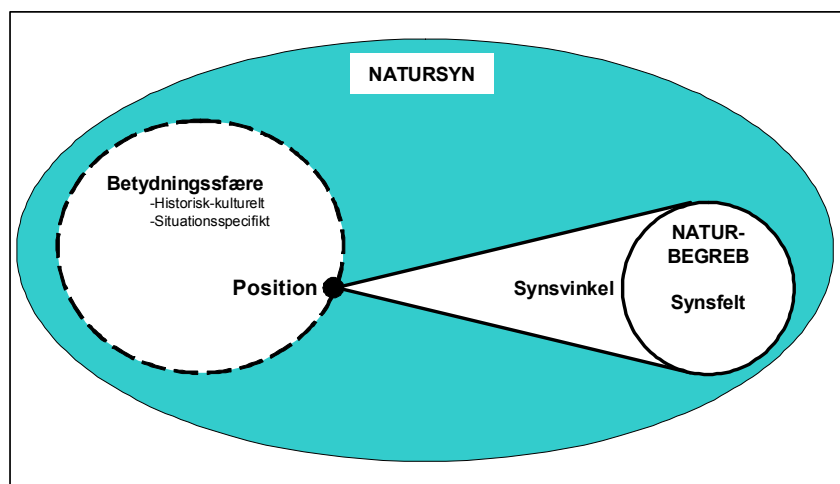
Hvad der end *omtales* under navn af natur, er benævnelsen udtryk for, at et fænomen i den givne sammenhæng *ses*, og ses som *natur*. I og med at fænomenet ses som natur, er allerede med enhver bestemmelse af et naturbegreb et natursyn forudskikket.

Når nu natursyn og naturbegreber væver sig ind i hinanden, hvordan kan forholdet da udredes? Med en illustrativ model gøres i det følgende et forsøg.

En model for anskuelse af forholdet mellem natursyn og naturbegreb

Figur 2 fremstiller natursyn og naturbegreb i et 'geometrisk' billede, som en model for anskuelse af forholdet mellem natursyn og naturbegreb.

Først gennemgås modellen principielt, dernæst illustreres den mere detaljeret.

Figur 2. En model for anskuelse af forholdet mellem natursyn og naturbegreb.

I tillæg til natursyn og naturbegreb har figur 2 fire hovedbegreber: Synsfelt, synsvinkel, position og betydningsfære.

- *Synsfeltet* afgrænser et naturbegreb. De forskellige naturbegreber er et udtryk for, at vi i forskellige sammenhænge har noget forskelligt *i syne*, som natur. Naturen er da det *sete*. Naturen er det fænomen, som i den givne sammenhæng er i vort synsfelt, når vi anvender ordet natur.
- *Synsvinklen* er det perspektiv, i hvilket opmærksomheden er rettet mod et givet fænomen, *som* natur. Mens 'synsfelt' markerer det *sete*, dvs. *hvad* der ses, markerer 'synsvinkel' måden at se, dvs. *hvordan* der ses. Hvis naturbegrebet er givet med synsfeltet, og hvis natursynet er givet med synsvinklen, da er det åbenlyst, at disse to gensidigt henviser til hinanden. Vi kan ikke bestemme et synsfelt uafhængigt af synsvinkel. Vi kan ikke bestemme et naturbegreb uafhængigt af et natursyn. Allerede så snart vi med synsfeltet tilkendegiver et begreb om naturen, er forudskikket en synsvinkel, og dermed et natursyn.
- *Positionen* er det sted, hvor betragteren står. Positionen er stedet, *hvorfra* der ses, i en bestemt synsvinkel og med et bestemt synsfelt for øje. Den position, som betragteren indtager, er påvirket af den specifikke situation, i hvilket natursyn og naturbegreb er på tale. Bag den specifikke situation ligger imidlertid også en historisk og kulturelt betinget betydningsfære.
- *Betydningsfæren* er den baggrund, på hvilken positionen indtages. Betydningsfæren refererer til et *hvorfor*: Hvorfor indtages netop denne position, og hvorfor anlægges netop

denne synsvinkel med netop dette synsfelt for øje? Betydnings sfæren er tegnet med punkteret linje for at antyde, at en afgrænsning kan være meget diffus.

Antagelsen er, at et natursyn konstitueres af et sæt af variable, her markeret som synsfelt, synsvinkel og position, alt med baggrund i en betydnings sfære. Afgrænses et naturbegreb som 'det fænomen, der er i syne under navn af natur', dvs. som 'synsfeltet', da fremstår naturbegrebet ikke uafhængigt, men netop som afhængigt af de øvrige variable. Naturbegrebet er da et indbygget aspekt i natursynet.

Et metaforisk billede kan bidrage til at illustrere tankegangen bag figur 2.

Et metaforisk billede

En betragter står på en bakketop, det er hans position. Han skuer ud over landskabet, ser sig omkring, vender nu blikket i en bestemt retning, mod en landsby med et kirketårn. Han anlægger en bestemt synsvinkel. Synsvinklen udgår fra hans øje, orienterer sig i en bestemt retning, og afgrænser hans perspektiv. Fra den givne position, og set i den givne synsvinkel, er landsbyen med kirketårnet i hans synsfelt. Landsbyen med kirketårnet er det sete fænomen, derude i landskabet.

Så drejer betragteren sig en kende. Han ser nu ud i landskabet fra en ny synsvinkel. Det kunne være flade engdrag ud mod en fjord, som derved bringes ind i synsfeltet. Nu sker det imidlertid, at betragteren ude i øjenkrogen aner en bevægelse, han flytter blikket, sætter måske sin kikkert for øjet, og deroppe, på en baggrund af letskyet himmel, ser han en kredsende musvåge. Med kikkerten for øjet afgrænses både synsvinkel og synsfelt skarpt.

Vor betragter begiver sig på vandring, ned ad bakken, hen ad vejen, standser op, indtager en ny position. Atter ser han hen mod landsbyen, bringer den ind i sin synsvinkel. Igen er landsbyen i hans synsfelt, men nu på en anderledes måde, i og med at position og synsvinkel er ændret. Han vandrer et stykke videre, standser op ved en ny position, retter på ny blikket mod landsbyen, men nu er den næsten skjult af terrænet, kun kirketårnet rager op, og enkelte tagrygge anes.

Således er der tre gensidigt afhængigt variable, position, synsvinkel og synsfelt. Men positionen (som via bevægelsen gennem landskabet stedse ændrer sig) har også baggrund i, hvad der for betragteren er betydende. Det er betydende for vor betragter at vandre gennem landskabet, standse op, se sig omkring. Men nu sætter han på ny sin kikkert for øjet – og hvorfor? Jo, erkender han, fuglen histovre, det var netop en gærdesmutte! Det var en særligt betydende iagttagelse – for den landskabsvandrer, der særskilt interesserer sig for fuglelivet.

For botanikeren er noget andet betydende. Han kunne i stedet sætte en lup for øjet, og med henblik på at bestemme en storkenæbsart.

Eksempel 1: Spillet om natursyn ved forvaltning af en lokalitet

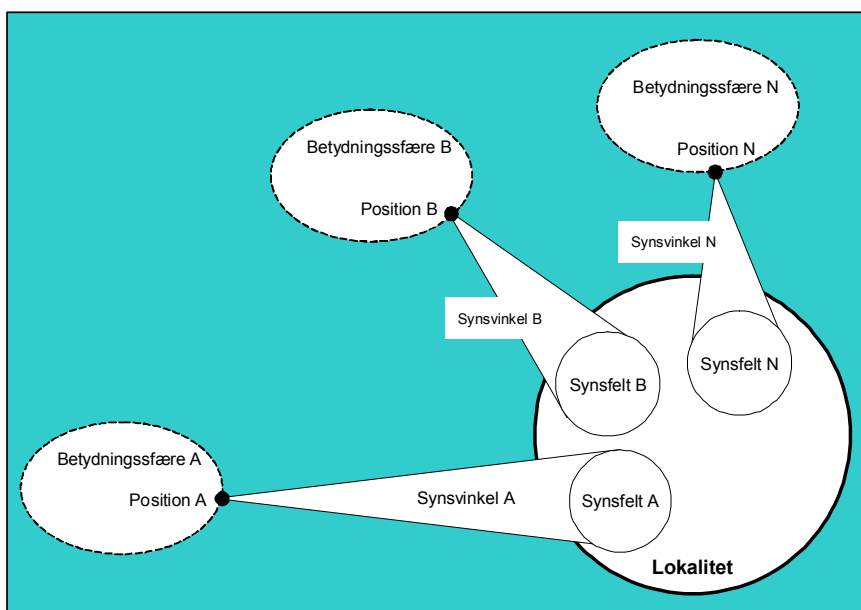
Til videre udbygning af tankerne bag figur 3 kan vi forestille os en konflikt om, hvordan en lokalitet skal forvaltes. Det kunne f.eks. være en sag om naturfredning, om naturgenopretning eller om etablering af nationalparker. Eksemplet er fiktivt, og konstrueret med henblik på at klargøre den principielle tankegang.

Den ene part har blikket rettet mod den 'vilde' eller 'oprindelige' flora og fauna. Med standpunkt i *position A* er det plante- og dyrelivet, mest muligt upåvirket af mennesker, der for denne part er i *synsfeltet A*, betinget af *synsvinklen A* (figur 3). Det er den vilde flora og fauna, der af denne part opfattes som natur, som den 'rigtige natur' - og dermed: som det naturbegreb, for hvilket der plæderes. Det er den vilde flora og fauna og dens 'oprindelige' mangfoldighed, der i den specifikke situation fremholdes som bevaringsværdig, og med baggrund i den historisk og kulturelt prægede *betydnings sfære A*.

Betydnings sfæren udtrykker sig også socialt, nemlig i den position som den pågældende part indtager over for andre parter i konflikten. Betydnings sfæren ligger imidlertid ikke bare bagom,

som årsagsgivende. Den er også indlejret i positionen, i synsvinklen og i synsfeltet. Når den nævnte part plæderer for den vilde flora og fauna som bevaringsværdig, er det et udtryk for, at denne *sete* natur også opfattes som *betydende*.

Nu træder en anden part ind på scenen. Denne part gør et anderledes natursyn gældende. Påstanden er, at forholdet mellem mennesker og natur er dynamisk. Vigtigt er det at værne om kulturhistoriens præg i landskabet, som f.eks. overdrev eller afgræssede enge – det er også 'natur'! Med samme lokalitet i sigte indtages en anderledes position (position B), hvorfra de gamle kulturlandskaber bringes ind i synsfeltet (synsfelt B), via en anderledes synsvinkel (synsvinkel B). Naturbegrebet - det fænomen, der er i syne *som* natur, som *betydende* natur, og dermed også som *bevaringsværdig* natur – fremstår anderledes end hos A, og med baggrund i en anderledes betydningssfære (betydningssfære B).

Figur 3. Illustration af spillet om natursyn i en konflikt om forvaltning af en lokalitet.

Vi kan sammenligne forskellene i position og synsvinkel og synsfelt hos de to parter med, hvordan vandringsmanden, der først så landsbyen fra en bestemt bakketop, bevægede sig til en anderledes position, hvorfra der dannede sig et anderledes billede af landsbyen.

En tredje part hævder, at naturen ikke er blot det vilde, ej heller blot menneskers historiske præg på landskabet. Det dynamiske forhold mellem mennesker og natur udspiller sig forsat, bl.a. ved den forvaltning af ressourcer, som sker i landbruget. Landbrugsdriften *er* naturforvaltning. Denne part står i en position N (med vilkårlig bogstavbetegnelse), fra hvilken hans opmærksomhed (synsvinkel N) er rettet mod et synsfelt (synsfelt N), som er landbrugets produktionsressourcer. Naturbegrebet er naturen som ressource – eller i videre forstand naturen som et grundlag for, at mennesker skaber sig en materiel tilværelse, herunder et økonomisk udkomme. Positionen baserer sig på en betydningssfære N, der refererer til den menneskelige brug af naturen, indbefattet den erhvervsmæssige anvendelse.

Så vidt illustrationen af figur 3, som meget vel kan udbygges videre, f.eks. med følgende (og med vilkårlige bogstavbetegnelser): Fra *sin* position F, i *sin* synsvinkel F, og med baggrund i *sin* betydningssfære F, bringer en fjerde part opmærksomhed om de rekreative kvaliteter i landskabet. I synsfelt F er et naturbegreb, som er bestemt af de landskabelige karaktertræk, der har interesse for

friluftslivet. En femte part kunne vægte det billedskønne, det pittoreske (synsfelt G), mens en sjette part kunne sætte fokus på de økologiske processer (synsfelt H), og så fremdeles.

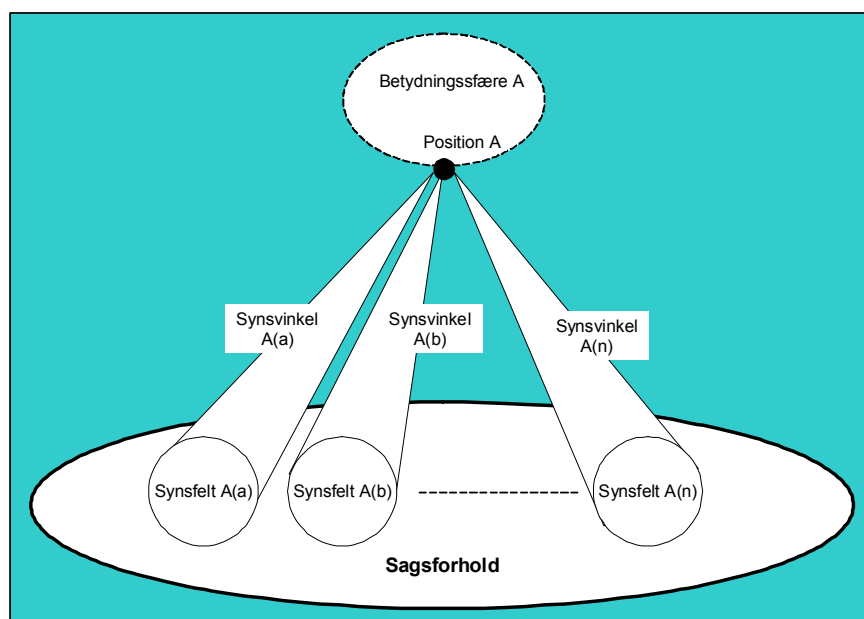
Forskelligt tegner sig således forskellige parter natursyn i spil med hverandre, afhængigt også af deres forskellige naturbegreber. Den enkelte part indgår i spillet afhængigt af, *hvad* denne parts opmærksomhed er rettet mod, *som* natur (synsfeltet) - samt betinget af, *hvordan* opmærksomheden er rettet (synsvinklen), *hvorfra* opmærksomheden er rettet (position), og *hvorfor* – dvs. på hvilken baggrund – opmærksomheden er således rettet (betydningsfæren).

Det er dog næppe så enkelt, at hver enkelt part i et spil om natur- eller landskabsforvaltning har ét og kun ét veldefineret natursyn, herunder ét og kun ét veldefineret naturbegreb. En ressourceudnyttende producent kan meget vel værdsætte den vilde flora og fauna, gamle kulturlandskaber, landskabets rekreative kvaliteter, osv.. Ikke kun kan der da være en ydre konflikt, dvs. en konflikt mellem forskellige parter, men også en indre konflikt hos den enkelte part (hvad enten det er en person, en interesseorganisation, en offentlig myndighed eller andet), nemlig såfremt den pågældende part i sig rummer flere natursyn, der i den givne situation er uforenelige.

Eksempel 2: Betragteren på den mentale bakketop

Vor betragter, som stod på bakketoppen, havde herfra udblik til forskellige landskabstræk. Fra denne position var han i stand til at veksle mellem synsvinkler. Men se nu til den betragter, som - billedlig talt - skuer ud over de mangfoldige og foranderlige natursyn, der udspiller sig i natur- og miljøforvaltningen, i planlægningen af både byerne og det åbne land, i den teknologiske udvikling, i udviklingen af samfundets produktions- og forbrugssystemer, såvel som i naturerkendelsen. Denne betragter er rummelig for de mange natursyn, der gør sig gældende i forbindelse med et givet sagsforhold, herunder at der netop ikke findes blot ét naturbegreb, der kan defineres i en objektiv eller absolut mening.

Lad nu position A være ståstedet på en sådan 'mental bakketop' (figur 4). Her står f.eks. den professionelle, som beskæftiger sig fagligt med et sagsforhold. Intentionen kan være forståelsesorienteret, rettet mod at analysere de natursyn, der er i spil. Intentionen kan også være handleorienteret, rettet mod at bidrage til et beslutningsgrundlag, i hvilket natursyn medtænkes.

Figur 4. *Betragteren på den mentale bakketop – rummelig for de mange natursyn i forbindelse med et givet sagsforhold.*

Sagsforholdet kunne være byøkologi. Den professionelle kunne være den byøkologiske planlægger, som åbent spørger til 'naturen i byen'. Som naturbegreb kan planlæggeren bl.a. fokusere på stofstrømmene (f.eks. vandkredsløbet), eller energiudvekslingerne (f.eks. ved transport). I denne situationsspecifikke sammenhæng kunne synsfelt A(a), set i synsvinkel A(a), være nogle objektiverbare processer, som kan 'måles og vejes', som kan kalkuleres og manipuleres, og som kan håndteres teknisk.

Den byøkologiske planlægger ser nu også til de grønne islæt i byen – til haverne og til parkerne, til de grønne kiler der forbinder byen med det åbne land. Det er et andet naturbegreb, et synsfelt A(b), set i synsvinkel A(b), og fortsat fra position A. Mere specifikt retter planlæggeren nu opmærksomheden mod de grønne kilers funktion som økologiske forbindelser, dvs. mod et mere specifikt aspekt af A(b), f.eks. betegnet synsvinkel A(b') og synsfelt A(b') – ikke illustreret i fig. 4.

Men planlæggeren kunne også se til, at byøkologi ikke blot handler om at forvalte nogle objektiverbare fænomener, dvs. noget der ligger uden for os selv; men byøkologi berører også det menneskelige, vor hele tilværelse. Vi er selv natur, kunne tankegangen være, vi er en del af naturen. Byøkologi handler også om vore livsperspektiver, om det sociale, mv. – ja i det hele hvordan vi lever, lever sammen, og indretter os med vor hele omverden. Det kunne være synsfelt A(n), set i synsvinkel A(n).

Planlæggeren kan netop se det som sin opgave at åbne for *rummelighed* - ja, at bidrage til, at der i planlægningen medinddrages de mange naturbegreber og dermed forbundne natursyn, som kan anlægges i forbindelse med byøkologi (de tre nævnte - A(a), A(b), A(n) - er ment blot som *mulige* eksempler). Planlæggeren kan netop forholde sig åbent og rummeligt til 'naturen i byen', både i det forståelses- og det handlingsorienterede, det sidste rettet mod beslutninger om, hvordan 'naturen i byen' skal forvaltes, hvordan fremtidens 'økologiske by' skal se ud. Position A, og den bagvedliggende betydningssfære A, har da denne rummelighed som kendetegn.

Men *åbningen* for rummelighed vil uomgængeligt også blive båret af en *bestemmelse*. For der er jo en mening med indsatsen for at fremme byøkologi. Den byøkologiske indsats er tilskyndet af aktuelle problematikker og udsprunget i en historisk-kulturel kontekst, betingende for position A og betydningssfære A. I henseende til position og betydninger udæskes planlæggeren da til at erkende sin egen dobbelte rolle. Dels er planlæggeren en udenforstående, der forholder sig åbent iagttagende til spillet mellem de forskellige parter (jf. betragteren på den 'mentale bakketop'). Dels er planlæggeren også en medlevende deltager i spillet, ja en part i sagen, der gør sine egne opfattelser gældende – herunder sine egne opfattelser af natursyn og naturbegreb.

Som både iagttager og deltager udæskes planlæggeren til at reflektere over spørgsmålene: I hvilken position står jeg selv? Med hvilken betydningssfære som baggrund, og med hvilke synsfelter for øje, set gennem hvilke synsvinkler?

Den byøkologiske planlægger er her anvendt blot som et eksempel. Tilsvarende betragtninger kan anlægges på enhver professionel beskæftigelse med at analysere og håndtere sagsforhold, i hvilke mange naturbegreber og natursyn samtidigt er på spil. Sagsforholdet kunne f.eks. være landbrugsudvikling, flersidigt skovbrug, naturgenopretning, planlægning af nationalparker. Sagsforholdet kunne f.eks. også angå spørgsmål i forbindelse med bioteknologi, og med fokus på de hermed forbundne begreber om og syn på 'den levende natur'.

Inddragelse af natursyn i analyse og beslutningsgrundlag

Modellerne i figur 2, 3 og 4 giver en første pejling på, hvad det er vigtigt at tage i agt, hvis natursyn skal inddrages i en analyse eller som led i et beslutningsgrundlag, f.eks. vedrørende forvaltning af en lokalitet.

Analysen kan tage form af en aktør- eller interessepartsanalyse, idet natursyn kan anskues som et aspekt af det bredere begreb 'interesse'. Her må da spørges til synsfeltet, dvs. hvad de forskellige parters opmærksomhed er rettet mod, *som* natur. Der må spørges til synsvinklen, dvs. de forestillinger og de værdier, der hos den enkelte part er forbundet med denne natur. Der må spørges til positionen og betydningssfæren, dvs. den enkelte parts standpunkt og baggrunden for denne.

Når der f.eks. spørges til de forskellige parters natursyn i forbindelse med et konfliktfyldt sagsforhold, må det tages i agt, at et natursyn netop ikke er en særskilt og skarpt afgrænset størrelse (jf. den tese, der blev præsenteret i indledningen). Snarest må da spørges bredere til den position, som den enkelte part indtager i konflikten, og til begrundelserne bag denne position. Gennem begrundelserne er det, at positionens baggrund (jf. betydningssfære) kommer til syne. Der må spørges bredere til forestillinger og værdier (jf. synsvinkel), som den pågældende part forfægter, jævnført med, hvad der for denne part er særskilt i opmærksomheden (jf. synsfelt). Herfra er det opgaven for den analytiker, der sætter specifikt fokus på natursynets rolle i konflikten, at uddrage de aspekter, der netop angår natursynet. Dette vel vidende, at et fokus på netop natursyn er analytikerens optik på konflikten, ikke nødvendigvis de involverede parters optik. Dvs. analytikeren må holde sig for øje, at han eller hun betjener sig af begrebet natursyn som en analytisk konstruktion.

Hertil kommer, at et natursyn ikke blot udtrykker sig gennem det, som de enkelte parter siger, men også gennem det, som de faktisk gør. Også parternes faktiske handlinger må inddrages i analysen. Hertil kommer endvidere, at et natursyn ikke kun giver sig udtryk gennem konkrete parters positioner i en konflikt, men også gennem de strukturer der spiller ind på interesser og handlinger. Også i de økonomiske, teknologiske, organisatoriske, institutionelle m.fl. strukturer er indlejret et natursyn, som det kan være væsentligt at afdække.

Tilsvarende betragtninger kan anlægges, når intentionen er at inddrage natursyn i et beslutningsgrundlag, og med henblik på at afklare, hvordan en konflikt skal håndteres, f.eks. i forbindelse med forvaltning af en lokalitet. Her ledes ind på en afvejningsproblematik, der i princippet ikke adskiller sig fra det generelle spørgsmål om afvejning mellem forskellige parters interesser, hvor disse er helt eller delvist uforenelige. Blot er det opgaven for den professionelle, som bidrager fagligt til beslutningsgrundlaget, at bringe særskilt opmærksomhed om natursynene og deres rolle i konflikten.

Både ved analyse af natursyn og ved inddragelse af natursyn i et beslutningsgrundlag føres ind på mere vidtgående spørgsmål om betydninger i den menneskelige tilværelse (jf. figur 1). Spørgsmålet om betydningssfæren følges i de to næste afsnit op med to vigtige perspektiver: Først sættes fokus på en spejling mellem natursyn og menneskesyn; dernæst fokuseres på natursyn som indvævet i en livs- og verdensanskuelse.

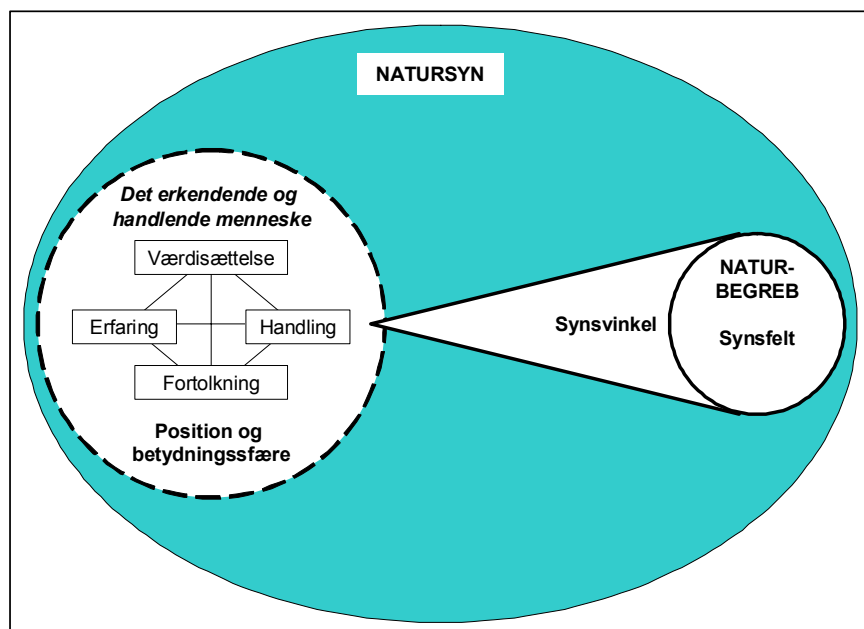
6. Spejlingen mellem natursyn og menneskesyn

Natursynet afspejler et menneskesyn

Diskussioner om natursyn handler umiddelbart om, hvorledes mennesker ser på naturen, og hvorledes menneskers syn på naturen influerer på menneskers handlinger med naturen. Da det imidlertid er mennesker, der ser og handler, viser enhver diskussion om natursyn efter tur hen til synet på os selv, synet på det menneskelige. Antagelsen er, at natursynet spejler sig i menneskesynet, ja at ethvert specifikt natursyn afspejler et specifikt menneskesyn.

Et udgangspunkt for at få øje på den rolle, som menneskesynet spiller, er den grundanskuelse, at vi som mennesker er erkendende og handlende væsener. Mere specifikt kan vi anskue mennesker som erfarende, fortolkende, værdisættende og handlende væsener. Denne anskuelse er i figur 5 koblet til figur 2 i det foregående afsnit.

Figuren tjener som afsæt for nu at eksemplificere spejlingen mellem natursyn og menneskesyn.

Figur 5. Et udgangspunkt for at få øje på spejlingen mellem natursyn og menneskesyn.

Eksempel 1: Naturen som middel for udnyttelse

Lad os – som et første eksempel - se til det syn på naturen, at den er et middel til menneskelige formål, og at den ligger åben for at blive udnyttet som ressource for vore produktions- og forbrugssystemer.

Naturbegrebet – dvs. de fænomener, der er i syne *som* natur, jf. *synsfeltet* - er forekomster på jordkloden, som ikke er menneskeskabte, men som kan gøres til genstand for menneskelig udnyttelse. Den *synsvinkel*, i hvilken der ses, og den *position*, fra hvilken der ses, kan ytre sig som følger, jævnført med karakteristikken af det erkendende og handlende menneske i figur 5:

- *Erfaring*: Vor erkendelse af naturen må tage udgangspunkt i faktiske erfaringer, i den sansebaserede observation. Menneskers umiddelbare sansning er imidlertid upålidelig. Risikoen er, at vi blander menneskelige egenskaber ind i vore bestræbelser på at komme til kundskab om naturens egenskaber. For at komme uden om denne risiko må vi tage

instrumenter i brug ved observationen. Det erfaringsbaserede udgangspunkt for den menneskelige erkendelse er da ikke vor umiddelbare sansning af naturen, men vor sansning af instrumenternes visning – f.eks. ved aflæsning af udslaget på vægten, afstanden på målebåndet, kviksvøjlens højde på termometeret.

- *Fortolkning*: Grundlæggende fortolkes naturen som et objekt, adskilt fra det menneskelige subjekt. Mere specifikke fortolkninger kan rette sig mod at afdække kausale lovmæssigheder i naturen, dvs. sammenhænge af årsag og virkning. Antagelsen er, at hvis vi kender årsagerne til et observeret fænomen, så kan vi ikke kun forudsige fremtidige hændelser, men vi har også et grundlag for at frembringe en given hændelse. Vi kan udvikle teknikker, som virker kausalt – f.eks. en pumpe der løfter vand, en dynamo der frembringer elektricitet, et motordrevet køretøj der bringer os fra et sted til et andet.
- *Værdisættelse*: Fortolkningen af naturen som et objekt for erkendelsen spiller sammen med den fortolkning, at naturen også er et objekt for handling, for menneskelig beherskelse og udnyttelse. Der er ingen værdier i naturen, som sætter en forpligtelse for mennesker. Værdierne har deres hjemsted inden for den menneskelige sfære. Det værdifulde er det, der er til gavn for mennesker.
- *Handling*: Instrumentel erkendelse af en objektiveret natur spiller sammen med instrumentel handling med en objektiveret natur. Hvad der sigtes mod, er en teknisk omgang med en natur, der netop som værditom ligger åben for at blive behersket og udnyttet af mennesker, og med henblik på at frembringe samfundsmæssige værdier. Ledemotivet for handlingen, det bærende livsperspektiv, er fremskridtstænkningen. Det er den forestilling, at en stedse udvikling i den videnskabeligt og teknisk baserede naturudnyttelse bidrager til at fremme det gode liv for mennesker.

Et natursyn som det her skitserede⁴⁴ implicerer umiddelbart et syn på mennesker som instrumentelt erkendende og handlende væsener – vel at mærke som et normativt menneskesyn: Vi bør udvikle vore instrumentelle evner, *fordi* vi derved kan bidrage til den samfundsmæssige værdiskabelse. Derved fremstår ikke kun naturen som ressource, men også mennesker tilkendes en rolle som ressource for det samfund, over for hvilket vi er forpligtede.

Menneskesynet bringes imidlertid også i spil fra andre perspektiver. F.eks. implicerer det beskrevne natursyn et syn på menneskers plads i naturen, nemlig at vi er subjekter, som står over for naturen som objekter. Natursynet implicerer også et syn på menneskers rolle i forhold til naturen, nemlig at vi har ret til at udnytte naturen til egne formål, og at det gælder om at udvikle vore muligheder som naturens beherskere, fordi vi derved kan bidrage til at fremme værdiskabelsen i samfundet. Ydermere implicerer natursynet den forestilling, at vore forhåbninger og bestræbelser bør rette sig mod det stedsevarende teknisk-videnskabelige fremskridt som vejen til det gode liv – ja, som vejen til et stedse *bedre* liv, ud ad tidens lineært fremadskridende bane.

Selve dette, at vi forholder os til naturen som objekt for beherskelse og udnyttelse, implicerer, at vi forholder os til os selv som beherskende og udnyttende. Med andre ord: Det specifikke naturforhold afspejler et specifikt selvforhold, dvs. en specifik måde at forholde os til os selv som mennesker.

Eksempel 2: Løgstrup om naturen som ophav

En refleksion over et væsentlig anderledes eksempel vil stille det første eksempel i relief. Refleksionen gælder et natursyn, som kommer til udtryk hos den danske filosof K.E. Løgstrup.

⁴⁴ Det skitserede natursyn refererer i høj grad til 'arven fra Francis Bacon', dvs. med reference til et praktisk orienteret syn på naturvidenskaberne, som i 1620 blev publiceret i Bacons værk 'Novum Organum' (Bacon 1996), og hvis grundtræk genfindes i senere forestillinger om naturvidenskab som underlag for tekniske fremskridt.

Naturbegrebet hos Løgstrup er naturen som vort ophav. Som mennesker er vi indfældede i naturen og universet: ”Med åndedræt og stofskifte er vi indlagte i naturens kredsløb, med vore sanser er vi indlagte i universet.”⁴⁵ Naturen som ophav modstilles naturen som omgivelse, og nok er naturen begge dele, påpeger Løgstrup. Når han alligevel formulerer ’naturen som ophav’ som et alternativ til ’naturen som omgivelse’, er det begrundet i, at vi ”på en sådan måde har tænkt om universet som vor omgivelse”, at selv om det ”ikke ligefrem udelukkede”, så ”i hvert fald gjorde det til en uvæsentlig kendsgerning, at det er vort ophav.”⁴⁶

- *Erfaring*: Som en vigtig erfaringsmåde bringer Løgstrup opmærksomhed om den afstandsløse sansning. Sansningen er afstandsløs, for nok er ”det sete og hørte på afstand af vor krop”, men det er ”ikke på afstand af vor sansning.”⁴⁷ F.eks. er skovbrynet ”ikke udenfor min sansning, men udenfor mit legem”, og: ”Stod det til sansningen, ville der ingen forskel være mellem udenfor og indenfor, så lidt som der ville være nogen forskel mellem det sansede og den sansende.”⁴⁸ Mens naturvidenskabsmanden eliminerer sansningen, påpeger Løgstrup (jævnfør hertil den type naturvidenskab, som sætter måleinstrumenter ind mellem det sansende menneske og objektet, og derved bringer en afstand ind i sansningen), så insisterer kunstneren på sansningen⁴⁹, og det vil sige netop den afstandsløse sansning.
- *Fortolkning*: Et problem opstår, når vi søger at fortolke det, som vi sanser afstandsløst. Løgstrup anvender her begrebet ’forståelse’, og forståelsen sker gennem sproget. Problemet er, at mens sansningen er afstandsløs, så bringer forståelsen afstand: ”Ikke en tøndel af sin afstandsskabende magt kan sprog og forståelse bringe ind i sansningen.”⁵⁰ Netop når naturen fortolkes som et objekt for naturvidenskaberne, f.eks. i den biologiske og medicinske objektverden, ”ses der bort fra det vigtigste ved sansningen, nemlig dens afstandsløshed.”⁵¹
- *Værdisættelse*: At naturen er vort ophav indebærer, at den har en anden værdi for os end blot som omgivelse. Naturen, ja hele universet, opfattet som ophav, ’kommer os ved’. Naturen kommer os ved i og med, at det ”ikke kun er i fortiden, i løbet af en lang udviklingsproces, at den menneskelige tilværelse er opstået af naturen og universet, men det gør den til stadighed.”⁵² Naturen kommer os ved i og med, at vi er indfældet i den.

Før der fortsættes med handlingsaspektet, må nu indskydes en kort vending om spørgsmålet: Giver det mening at anskue den afstandsløse sansning som *erkendelse*? Ja, det beror på, hvad der menes med erkendelse. Begrebet erkendelse kan vi være tilbøjelige til at forbinde med et sprogligt udtryk for vort kendskab til et fænomen. Erkendelse må vel rumme en kombination af erfaring og fortolkning, indbefattet værdisættelse? Men Løgstrup modstiller netop den afstandsløse sansning og den afstandsskabende forståelse, formidlet gennem sproget (eller, med de her anvendte termer: afstandsløs sansning modstiller sig fortolkning og værdisættelse). Spørgsmålet er måske først og fremmest interessant som en udfordring til de analytiske kategorier i figur 5. Det interessante nu er imidlertid et andet aspekt, nemlig om der er en relation mellem den afstandsløse sansning og handlingsaspektet. Er der en relation til menneskelig praksis?

- *Handling*: Mindst to tolkninger kan anlægges. Den første tolkning beror på en skelnen hos Løgstrup mellem videnskab og kunst, idet ”naturvidenskabsmanden eliminerer sansningen, kunstneren insisterer på den.”⁵³ Imidlertid, ”det udsagn om universet, som værkets æstetik er

⁴⁵ Løgstrup 1995: 11, 14.

⁴⁶ Ibid.: 12-13

⁴⁷ Ibid.: 15

⁴⁸ Løgstrup 1997: 111

⁴⁹ Løgstrup 1995: 18

⁵⁰ Ibid.: 15

⁵¹ Ibid.: 16

⁵² Ibid.: 11

⁵³ Ibid.: 18

bærer af, har symbolsk karakter”, og ”ud over symbolets forhold til universet kan værket ikke komme.”⁵⁴ Nok synes der da at være en vis relation mellem den afstandsløse sansning og den kunstnerisk skabende handling, men relationen er heller ikke umiddelbar. Snarere kan forholdet tolkes således, at sansningen (med Løgstrups ordvalg) ”stemmer sindet” - og ”det stemte indtryk indeholder en erkendelse, der vil artikuleres”, og ”på en sådan måde at stemtheden bevares.” Den betydning, som er i sansningen, bæres ”i dens skjulthed og ubestemthed af stemtheden”, og kan ifølge Løgstrup kun ”bringes med over i artikulationen, hvis artikulationen også er stemt, og stemt bliver den alene af, at dens sanselige udtryk får en kunstnerisk form.”⁵⁵ Den anden tolkning er, at opmærksomheden om den afstandsløse sansning af naturen kan tilskynde en mere kontemplativ livspraksis, som modvægt til den ekstroverte praksis, den udadvendte og fremfarende omgang med naturen, som dominerer det moderne samfund.

Allerede de to nævnte tolkninger af forholdet mellem sansning og handling leder ind på et anderledes menneskesyn end det instrumentelt erkendende og handlende menneske, nemlig til forestillinger om det ’kunstneriske menneske’ og ’det kontemplative menneske’. Løgstrups betragtninger rummer også et anderledes syn på menneskers plads i naturen, og i det hele i universet, i kosmos. Vi står ikke uden for naturen, men vi er netop indfældet i den. Vi er rundet af denne natur, i dens egenskab af vort ophav. Ikke kun er vi rundet af naturen, men fortsat er vor tilværelse indlagt i naturen, indlagt i en universel sammenhæng.

En væsentlig betragtning hos Løgstrup angår forholdet mellem historie og univers. Et er, at som mennesker har vi ophav i universet; et andet er, at som mennesker er vi også historiske væsener. Imidlertid er det så intrikat, at vor eksistens i historien og universet både er tæt forbundne og grundforskellige. Den tætte forbindelse beror på, at ”historien har sit ophav i universet og er betinget af universet.” Grundforskellen beror på, at ”universet er ophav til og betinger en tilværelse – den historiske – som der ikke er plads til i universet.” Det besynderlige, skriver Løgstrup, er at ”historien og universet kan vi kun begribe som hinanden så uvedkommende, at det udelukker, at universet kan være ophav til historien, og forlanger, at universet, for at betinge historien, ikke må indeholde historien.”⁵⁶ Således bringer synet på naturen som ophav til den menneskelige tilværelse, sammenholdt med opmærksomheden om vor historiske tilværelse, os ind i et paradoksalt forhold, som udfordrer synet på den menneskelige eksistens. Når der spørges til det med natursynet forbundne menneskesyn, gives ikke noget entydigt svar, men vi fordres til at reflektere, hvem vi som mennesker er i en sammenhæng, som rækker ud over os selv, er større og mere end os selv – såvel universelt som historisk.

To yderligere eksempler: Naturfredning og økologisk jordbrug

To yderligere eksempler vil illustrere sammenhænge mellem natursyn og menneskesyn – ikke udførligt analyseret, men blot kortfattet indikeret. De to eksempler refererer til praksisformer, som alternerer den beherskende og udnyttende omgang med produktionens og forbrugets ressourcegrundlag. Det er naturfredning og økologisk jordbrug.

En variation af natursyn gør sig gældende – og har historisk gjort sig gældende - inden for naturfredning. Et af dem kan betegnes som et rekreativt natursyn. Natursynet retter sig mod steder i det åbne land, der er egnede som arena for udfoldelse af friluftsliv. Interessen for overhovedet at bringe opmærksomhed om denne natur viser hen til et menneskesyn, for hvilket det er godt for mennesker at røre sig i frie omgivelser. Dette menneskesyn kan anskues som en historisk betinget modstilling til den værdi, der ikke mindst i den industrielle tidsalder var knyttet til det produktivt

⁵⁴ Ibid.: 78

⁵⁵ Løgstrup 1983: 9-12

⁵⁶ Løgstrup 1995: 82-84

arbejdende og naturbearbejdende menneske - dog snarest som middel eller ressource for den økonomiske værdiskabelse. Begrundes friluftslivet ved f.eks. sundhed og livsglæde, da kan det rekreative natursyn ses som en selvstændig værdsættelse af det sunde og livsglade menneske, uafhængigt af produktive formål.

Et andet natursyn, som spiller en rolle for naturfredningen, er det æstetiske. Den natur, som æstetiske overvejelser ofte refererer til, kan kort betegnes som landskabsbilledet. Et aspekt af æstetikken, men langt fra det eneste aspekt, er skønhedsindtrykket. I et afsnit om landskabsæstetik pointerer den tidligere nævnte betænkning om naturfredning fra 1967 særligt to elementer, som er betonet i fredningsindsatsen, og som ”for de fleste mennesker står som særligt dansk og særligt smukt og attråværdigt.” Det ene er det barske og ret uberørte, det andet er det idylliske. Betoningen af netop disse to elementer, skriver betænkningen, ”har formentlig ... en kulturhistorisk baggrund i romantisk litteratur og landskabsmaleri og i den intense naturfølelse og dermed forbundne interesse for fædrelandets særtræk og historie, som kendetegner store dele af det 19. århundrede.”⁵⁷ Man kan bl.a. tænke på Blichers litterære beskrivelser af den barske hede og på J. Th. Lundbyes tegninger og malerier af det idylliske bondelandskab med græssende køer og med stensatte oldtidshøje. Det æstetiske natursyn afspejler umiddelbart et syn på mennesker som æstetisk oplevende. Hvad den æstetiske oplevelse indebærer, er imidlertid også historisk betinget. Som landskabsæstetikken pointeres i den nævnte betænkning, spiller to forhold ind. Det ene er kunsten – naturfortolkninger i 1900-tallets litteratur og billedkunst som inspirationsgivende. Det andet er det nationale – 1900-tallets nationalfølelse udtrykt i en værdsættelse af ’særtræk og historie’, der kan bidrage til at karakterisere fædrelandets egenart. Skønhedsindtrykket, hvad der opfattes som billedskønt, refererer da til både det kunstneriske menneskes og det nationale menneskes optik.

Naturbegrebet i det økologiske jordbrug er mest umiddelbart bedriftsenheden – jorden, planterne og dyrene, som landmanden virker med. Da det økologiske jordbrug fremstod i 1970’erne, blev det ofte fremholdt, at mennesker måtte opfattes som del af naturen, ikke som adskilt fra naturen. Hermed blev tilkendegivet et syn på, hvad der er menneskers plads i naturen. Det blev også fremholdt, at mennesker måtte samarbejde med naturen, ikke blot udnytte den. Hermed blev tilkendegivet et syn på, hvad der er menneskers rolle i forhold til naturen. Det økologiske jordbrug søgte et modsvar til det mekaniserede og specialiserede landbrug, hvis naturvidenskabelige grundlag ofte blev beskyldt for at være reduktionistisk, alene rettet mod det, der kan måles og vejes. Der blev lagt vægt på helhed, på overskuelighed, på landmandens indlevelse i den natur, som han havde i sin varetægt. Det økologiske jordbrugs natursyn afspejler da en værdsættelse af det menneske, der i dets virke med den natur, som det selv er del af, udfolder dets evner til at indleve sig i og samarbejde med en overskuelig naturs hele – og her: en overskuelig bedriftsenheds hele.

⁵⁷ Naturfredningskommissionen 1967: 21

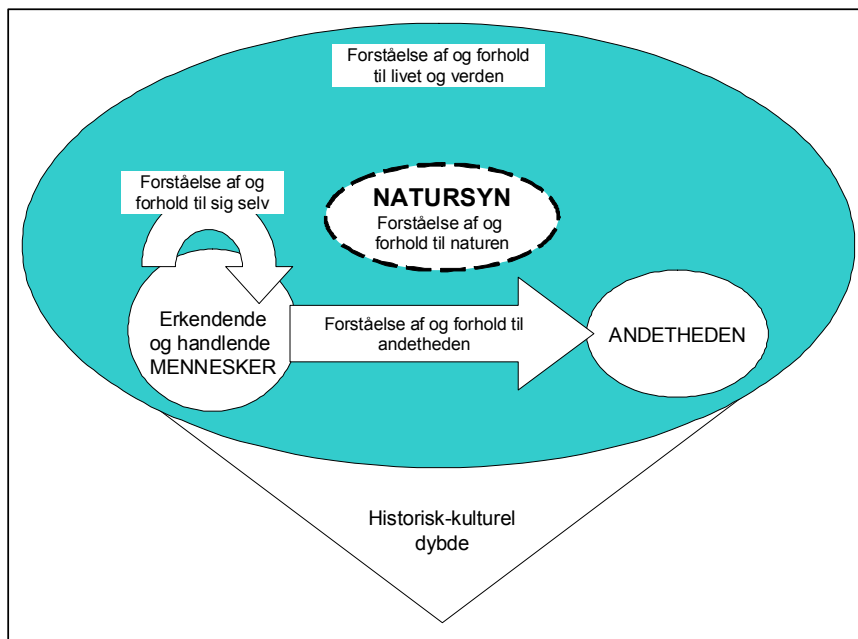
7. Natursyn som indvævet i en livs- og verdensanskuelse

Forståelsen af og forholdet til naturen

Et er, at natursyn og naturbegreber væver sig ind i hinanden (afsnit 5). Et andet er, at natursyn og menneskesyn spejler sig i hinanden (afsnit 6). Et tredje er, at såvel natursyn som menneskesyn er indvævet i en betydningskontekst (en betydningsssfære eller et betydningsunivers), som er historisk og kulturelt betinget (afsnit 1). Det er dette tredje, som nu skal reflekteres yderligere.

Vandringsmandens færd (afsnit 4) ledte til den iagttagelse, at natursyn indgår i en betydningskontekst, som indbefatter det erkendende og handlende menneskes forståelse af og forhold til naturen, til sig selv, til livet og verden i det hele - sådan som forståelsen og forholdet udspiller sig historisk og kulturelt, herunder som indlejret i praksis. Når der spørges til natursyn, ledes ind på spørgsmål, som i videste forstand angår vor livs- og verdensanskuelse.

Kortlæggeren griber nu vandringsmandens iagttagelse og tegner en første kortskitse, figur 6. Figuren er forsigtigt betegnet som en 'ansats' til et samlende billede af natursynenes betydningsunivers.

Figur 6. Ansats til et samlende billede af natursynenes betydningsunivers.

Centralt i figuren er begreberne *at forstå* og *at forholde sig*. Antagelserne er følgende:

- Menneskers forståelse af naturen må ses i perspektiv af, hvordan vi forstår os selv (det menneskelige), forstår andetheden (alt ikke-menneskeligt), forstår livet og verden i det hele.
- Menneskers forhold til naturen må ses i perspektiv af, hvordan vi forholder os til os selv (det menneskelige), forholder os til andetheden (alt ikke-menneskeligt), forholder os til livet og verden i det hele.

Et natursyn er da et udslag af, at vi som mennesker forstår og forholder os overhovedet - at vi er væsener, der forstår og forholder os. Det er imidlertid heller ikke den menneskelige forståelse og forholdet sig, isoleret betragtet, der er det interessante i diskussioner om natursyn. Forståelsen og forholdet er rettet mod *noget*, nemlig hvad der i

en given sammenhæng opfattes som natur. Som overbegreb for 'alt noget' er anvendt betegnelsen *livet og verden*.

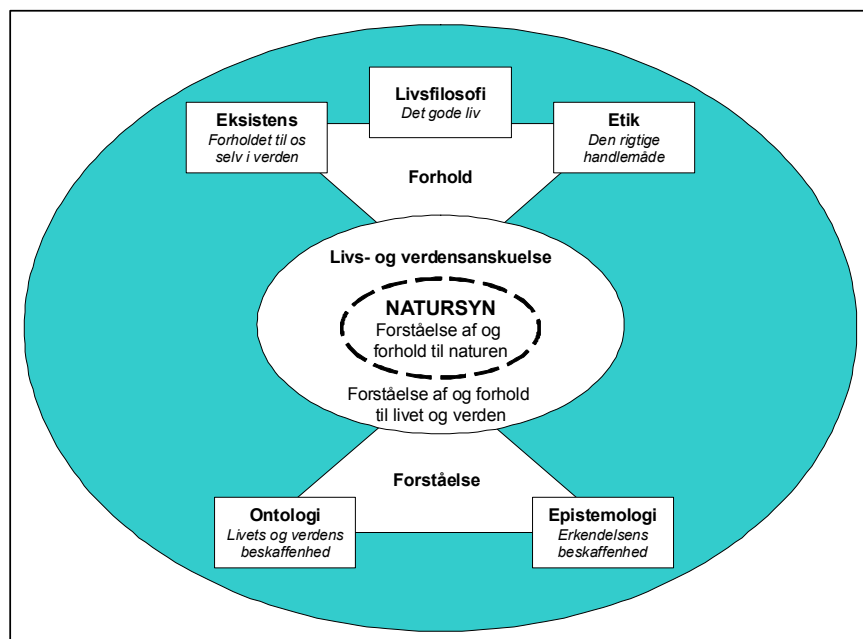
Væsentligt er det, at der med 'livet og verden' ikke på forhånd afgrænses et naturbegreb, men der er åbenhed for et mangefold af naturbegreber. F.eks. er det ikke på forhånd givet, om naturen anskues som en andethed (adskilt fra os), om vi selv er natur (del af naturen), om naturen er altomfattende (hele universet, en alnatur).

At forståelsen og forholdet er historisk og kulturelt betinget, er i figuren antydnet ved en 'historisk og kulturel dybde'

Menneskelige forståelser af og forhold til livet og verden – eller livet *i* verden – har mange facetter. En betragtning af nogle af disse facetter kan illustrere den rolle, som livs- og verdensanskuelsen spiller for natursynet.

Natursynenes mange facetter: Et illustrativt eksempel

Figur 7 er en forsøgsvis skitse af facetter i natursynenes betydningsunivers. Centralt i figuren er natursyn, pointeret som forståelse af og forhold til naturen. Med diffus afgrænsning (punkteret linje) er natursynet tegnet som del af, som indvævet i, en livs- og verdensanskuelse, pointeret som forståelse af og forhold til livet og verden.

Figur 7. Forsøgsvis skitse af facetter i natursynenes betydningskontekst.

Med reference til almindeligt anvendte filosofiske kategorier er forståelsen opdelt i to facetter, en ontologisk og en epistemologisk. Forholdet er opdelt i tre facetter, en eksistentiel, en livsfilosofisk og en etisk.

Opdelingen er et analytisk kunstgreb. De forskellige facetter er indbyrdes afhængige, og overhovedet er der nært samspil mellem måden at forstå og måden at forholde sig.

Opdelingen tjener først til at bringe opmærksomhed om, at en beskæftigelse med natursyn leder ind på grundlagsspørgsmål, som bl.a. filosofien giver sig med.⁵⁸ Dernæst kan opmærksomheden om

⁵⁸ Jf. tidligere reference til den norske filosof Hjalmar Hegge, som i sin historiske analyse af menneskers forestillinger om og holdninger til naturen, udfordret af miljøkrisen, viser hen til "de klassiske menneskelige livs- og erkendelsesproblemer" (Hegge 1978: 10).

de forskellige facetter også bidrage til at åbne for grundlagsspørgsmål i forbindelse med konkrete diskussioner om natursyn.

Til illustration anvendes et let forståeligt eksempel, som også tidligere er belyst, nemlig det natursyn for hvilket naturen er middel for menneskelig udnyttelse. Eksemplet anses for 'let forståeligt' i og med, at det taler ind i nogle velkendte forestillinger fra vor egen kultur.

Ontologi er læren om det værendes beskaffenhed. Ontologien kan også siges at omhandle vore grundlæggende forståelseskategorier.

Der er et dualistisk forhold af ontologisk karakter, som historisk har spillet en væsentlig rolle i vesterlandsk kultur. Det er en skelnen mellem det frembringende og det frembragte, mellem det skabende og det skabte. I den religiøse tradition kommer denne skelnen til udtryk med forestillingen om en skabende og hinsides guddomskraft, hvis skaberværk er den dennesidige verden. Der er to grundkategorier, skaber og skaberværk, forbundet med to andre grundkategorier, hinsidigt og dennesidigt. Dermed fremstår en 'hinsidig skaber' og et 'dennesidigt skaberværk' som to særskilte kategorier.

Betegnes den dennesidige verden som 'natur', så er Gud naturens skaber, og Gud er ikke i naturen, men adskilt fra og over naturen.

Et centralt aspekt i den religiøse forestillingsverden er, at selv om mennesker hører skaberværket til, så indtager mennesker også en særstilling. Mennesker er skabt i Guds billede, og det indebærer, at mennesker har en anderledes ontologisk status end den omgivende natur.

Dermed er etableret en treleddet virkelighedsforståelse, bestående af kategorierne Gud, menneske og natur.

I verdslige anliggender udgrænses det guddommelige, men kategorierne menneske og natur består. Ikke kun består disse to kategorier som adskilte, men de er også forbundet med en anden ontologisk skelnen, nemlig mellem kategorierne subjekt og objekt. Der er to grundbetingelser for, at vi kan forholde os beherskende og udnyttende til naturen: Først, at naturen forstås som en andethed, dvs. som et fra subjektet adskilt objekt; dernæst at subjektet forstås, ikke kun som adskilt fra objektet, men også som overordnet objektet.

Epistemologi er læren om den menneskelige erkendelsens beskaffenhed, dens væsen, dens betingelser, dens muligheder og grænser. Også epistemologien viser hen til grundlæggende forståelseskategorier. Netop dualismen subjekt og objekt har epistemologisk betydning. Den er betingende for vore antagelser om, på hvilket grundlag vi kan eller bør opnå viden om eller indsigt i livet og verden. Specifikt har subjekt-objekt dualismen betydning i naturvidenskabernes tilgang til virkelighedsforståelsen. I det mindste i klassisk naturvidenskab er der en bestræbelse på at opnå erkendelse af naturens egenskaber, upåvirket af egenskaber ved det menneskelige. Objektet må forstås i dets egen beskaffenhed, uafhængigt af subjektets beskaffenhed.

Hvis naturen skal gøres til genstand for beherskelse og udnyttelse, er der imidlertid et aspekt af dens beskaffenhed, der er særskilt vigtigt. Det er – som tidligere anført – sammenhænge af årsag og virkning, som mennesker kan gribe aktivt ind i. Den specifikke forståelse af (viden om) naturens kausaliteter refererer til et ontologisk forhold, nemlig at naturen antages at være kausalt indrettet. Dette ontologiske forhold er da vigtigt også i epistemologisk sammenhæng, nemlig for en erkendelse der retter sig mod afdækning af kausaliteter.

Et er nu den ontologiske antagelse, at naturen som andethed er kausalt indrettet, og at det er mod disse kausaliteter, at erkendelsen retter sig. Et andet er imidlertid den ontologiske antagelse, at menneskers omgang med naturen rummer mulighed for et aktivt virke med disse kausaliteter, dvs. kausalbetragtningen indbefatter også et potentiale i det praktiske forhold mellem mennesker og natur. At der på ontologisk og epistemologisk grundlag foreligger et potentiale for, at vi som

mennesker kan forholde os beherskende og udnyttende over for en beherskelig og udnyttelig natur, er dog ikke ensbetydende med, at vi også *bør* realisere dette forhold. Tilskyndelsen til at realisere dette beherskende og udnyttende forhold beror på nogle grundantagelser af eksistentiel, livsfilosofisk og etisk karakter.

Eksistentielle overvejelser drejer sig om, hvordan vi forholder os til os selv, til verden, til vor væren og vort liv i verden. Hvordan forholder vi os til os selv som mennesker i perspektiv af vort forhold til de sammenhænge, i hvilke det menneskelige indgår, og som mennesker praktisk virker med?

I den religiøse tradition på jødisk-kristent grundlag er mennesker skabt af Gud. Vi indgår i en sammenhæng, der har rod i det guddommelige. I vort praktiske virke har vi til opgave at opfylde Guds bestemmelse med os. Hvad der som følge af Guds bestemmelse er menneskers pligter og rettigheder i forholdet til naturen kan udlægges forskelligt, og er gennem tiden blevet udlagt forskelligt. En historisk væsentlig udlægning er, at det er menneskers opgave at herske over naturen (især med reference til 1. Mos., 1, 26). I dens egenskab af skaberværk er naturen noget laverestående, jævnført med den skabende Gud som højerestående. Der er ikke noget i denne laverestående natur, som kan hindre, at pligten til på Guds vegne at herske over naturen forbindes med en ret til at udnytte den.

En frisættelse af det menneskelige i dets egen selvstændighed fandt sted gennem århundreder – fra renæssancen over oplysningstiden til i dag. I verdslige sammenhænge skal ikke længere Guds bestemmelse spille nogen rolle. Mens fordringen fra det guddommelige blev ophævet, bestod fortsat naturen som noget laverestående og mennesker som højerestående.

Dominant blev det selvforhold, at mennesker er frie og uforpligtede af andet end det menneskelige. Hverken Gud eller naturen kunne forpligte. Dominant blev det forhold til naturen, at mennesker som overordnede naturen står i en herskende position. Dominant blev overhovedet den forholdsmåde, at det menneskelige er det centrum, om hvilket alt drejer sig.

Livsfilosofisk er spørgsmålet om det gode liv centralt. Det er spørgsmålet om, hvad der giver værdi i det menneskelige liv. Hvad er ledemotivet for vore forhåbninger og bestræbelser? Hvad er vore bærende livsperspektiver?

De perspektiver i menneskelivet, efter hvilke vi retter vor tilværelse ind, danner baggrund for vort forhold til naturen.

I middelalderens religiøse kontekst blev menneskers sjælelige samhørighed med den hinsides Gud hævdet som højesteværdi, og i perspektiv heraf var den dennesidige natur netop noget laverestående - forgængelig, forkrænkkelig og foranderlig som naturen er, jævnført med det guddommeligt evige og uforanderlige, ja det guddommeligt fuldkomne. Vejen til det gode liv var betinget af, at mennesker rettede opmærksomheden mod det guddommelige, mens naturen ikke var værd at beskæftige sig med. Helst burde de jordiske fænomener udgrænses af opmærksomheden, dvs. mennesker burde slet ikke forholde sig til naturen.

Et bærende livsperspektiv fra oplysningstiden er fremskridtstænkningen, forestillingen om at mennesker kan skabe en stedse bedre og bedre tilværelse for sig selv, gennem den naturvidenskabelige, teknologiske og økonomiske udvikling. Naturen blev et middel for fremskridtet. At naturen blev et middel indebærer, at den måtte underlægge sig et formål. I og med at mennesker blev stillet i centrum – historisk stillede sig i centrum – måtte naturen tjene som middel for menneskelige formål. De formål, som i vor tid gør sig gældende, og som ikke mindst gør sig gældende i vor tids praksis, indlejret som de er i produktions- og forbrugssystemerne, er i stort mål betinget af en stræben efter økonomisk vinding og materiel velstand.

Vore bærende livsperspektiver er ikke kun det, som vi siger, at vi vil. Vore livsperspektiver kommer også til udtryk gennem det, som vi faktisk gør. Vore livsperspektiver udtrykker sig gennem

vor livsførelse. Hvis vi retter os ind under de moderne samfunds tilbøjelighed til at stræbe efter stedse øget økonomisk produktion og materielt forbrug, hvis vi underlægger os de heri indbyggede forhåbninger om fremskridt på disse områder som vejen til det gode liv – i vor beskæftigelse, i vor livsstil – så implicerer det et *faktisk* livsperspektiv, en *faktisk* højesteværdi, som forholdet til naturen må underlægge sig, netop som middel.

Etik er læren om den rigtige handlemåde og dens begrundelse. På to måder kommer en etik i naturforholdet til udtryk. Det ene er, at forestillinger om den rette handlede er indlejret i den faktiske handlede. En etik er indlejret i sædvanen. Etikken foreligger da implicit, i samfundets praksis og i den tradition, som praksis er udtryk for. Det andet er, at et samfund stilles over for nye typer af problemstillinger, som sædvanen ikke modsvarer. Da bringes etikken eksplicit på spørgsmål.

Som sædvane kan den beherskende og udnyttende handling anses som velbegrundet inden for rammerne af en dominerende livs- og verdensanskuelse. Idet opmærksomheden centrerer om det menneskelige, idet værdierne sættes inden for det menneskeliges sfære, og idet naturen forstås som en andethed, der ikke stiller fordringer til mennesker, er det også forestillingerne om det gode liv for mennesker, der må danne ledemotiv for den rigtige handlemåde. Opfattes det gode liv som betinget af økonomisk produktion og materiel velstand, så er det også berettiget at handle med naturen med henblik på at fremme dette gode - dvs. at udnytte naturen netop som middel for økonomiske og materielle formål. I det givne livsperspektiv tjener udnyttelsen af naturen jo netop til at skabe samfundsmæssige værdier – at forstå som værdier *for* mennesker, og værdier *i* menneskelivet.

Da er det imidlertid også, at opmærksomheden om historisk nye typer af problemstillinger i naturforholdet trænger sig på, udfordrer den hidtidige sædvane, animerer til historisk nye overvejelser af etisk karakter. Således har f.eks. vor tids miljøproblemer og f.eks. problemer i forbindelse med moderne bioteknologi konfronteret os med etiske spørgsmål, som traditionen ikke giver svar på.

Ikke kun konfronterer historisk nye problemstillinger i naturforholdet os med nye etiske spørgsmål, men også med nye ontologiske, epistemologiske, eksistentielle og livsfilosofiske spørgsmål. Overhovedet åbnes for grundlagsspørgsmål, som ikke kun angår et specifikt natursyn, men som også berører vor livs- og verdensanskuelse.

Natursynenes mange facetter: Åbning for grundlagsspørgsmål

Stillet over for nye typer af problemstillinger udæskes vi til at udfordre vor egen vanetænkning og vanehandling – vore måder at forstå og forholde os. Vi udæskes til at afdække de grundantagelser, der umiddelbart fremstår som selvfølgelige.

Så snart selvfølgeligheder afdækkes, mister de imidlertid deres karakter af selvfølgelighed. Vi kan beskue dem, tage dem op til fornyet overvejelse.

Ved at synliggøre grundantagelser, som før virkede i det skjulte, bag om ryggen på os, uspurgt og ubetvivlet, åbnes for at disse grundantagelser kan udsættes for spørgsmål og bringes på tvivl. Der åbnes for opmærksomhed om det mulige anderledes. Der åbnes en port ind til de åbne grundlagsspørgsmåls land – dér, hvor spørgsmålene nok stilles, men hvor heller ikke svarene straks ligger lige for.

Ontologisk bringes vi ud i et åbent land, når vi f.eks. udæsker tendensen til at tænke i dualismer, i modsætninger, i enten-eller. Det gælder ikke kun dualismen menneske/natur, men bl.a. også subjekt/objekt-dualismen (mennesker som subjekt, naturen som objekt), og sjæl/krop dualismen (f.eks. kan menneskekroppen forstås som natur, mens sjælen forstås som ikke-natur). Er konsekvensen, at vi må gå i den anden grøft, ophæve alle modsætninger? - jf. hvad den kinesiske filosof Chuangtse skrev i begyndelsen af det fjerde århundrede f. Kr.: ”Der findes i verden ikke noget ’dette’, som ikke samtidig er ’hint’, eller noget ’hint’, som ikke samtidig er ’dette’ ... Hvor

'dette' og 'hint' begge er uden modsætning, dér sidder den akse, som verdensordenen (tao) drejer sig omkring."⁵⁹ Eller hvilke tredje muligheder findes? - som til forskel fra enten/eller-tænkningen baserer sig på en hverken/eller-tænkning: *Hverken* bindingen til modsætninger, *eller* ophævelsen af enhver modsætning.

Epistemologisk bringes vi ud i et åbent land, når vi spørger til den menneskelige erkendelses beskaffenhed. Hvis vi f.eks. udæsker den forestilling, at vi er subjekter, der står erkendende over for en objektiv verden, og at erkendelse handler om at afdække kausaliteter, som vi i praksis kan virke med, hvilke andre erkendevner har vi da, på hvilke en praksis kan funderes? Vi ledes til at spørge: På hvilke måder, hvilke *mangfoldige* måder, har vi som mennesker adgang til verden? – ja, adgang til den verden, som vi udfolder vor tilværelse i, som vi søger forståelse af, og som vi i praksis virker med. Hvilken rolle spiller vor sansning, vor tænkning, vor intuition, vor følsomhed, vor indlevelse? – hvilke ord der end sættes på i bestræbelsen på at favne den menneskelige adgang, i dens hele, til verden, herunder til 'naturen'.

Eksistentielt udæskes vi til at spørge til os selv, hvordan vi forholder os til os selv som mennesker. Hvad er et menneske? Vi udæskes til at spørge til, hvordan vi forholder os til de sammenhænge, som rækker ud over os selv - både ud over vor egen individuelle væren, og tillige ud over det menneskeliges sfære. Hvordan forholder vi os, på meningsgivende måde, til vor væren i større sammenhænge, ja i en universel sammenhæng? Og hvordan forholder vi os til de konkrete sammenhænge, som vi i praksis virker med og øver indflydelse på? Centralt er spørgsmålet om frihed og samhørighed: Hvad indebærer en menneskelig frihed, som samtidigt rummer et samhörigt forhold til sammenhænge, som er større og mere end os selv – herunder vor samhørighed med 'naturen'? Hvordan kan vi forene frihed til livsudfoldelse, for individet og for menneskeheden, med en meningsgivende samhørighed, der rækker ud over individ og menneskehed?

Livsfilosofisk bringes det gode liv på spørgsmål. Hvis ikke det gode liv er givet alene med de stedse fremskridt i økonomisk produktion og materiel velstand, for hvilke 'naturen' fremstår som middel, hvad skal da kendetegne vore forhåbninger og bestræbelser? Det er vore bærende livsperspektiver, der bringes på spørgsmål - hvad der f.eks. giver glæde, lykke eller mening i vor tilværelse, og hvad dette indebærer for vor hele livsførelse, herunder vor omgang med 'naturen'.

Etisk åbner sig spørgsmålet om, hvordan vi bør handle – med os selv, med alt hvad vi virker med. Hvis ikke andetheden – andre mennesker, enhver andethed, herunder 'naturen' som andethed - er blot et middel, men hvis det andet kalder på ansvarlighed i omgangen med det, hvad skal da kendetegne den ansvarlige handlen, og hvorpå kan ansvaret begrundes?

I det ovenstående er 'naturen' sat i apostrof. Det er sket for ikke at forudskikke noget bestemt naturbegreb, men i åbenhed for naturbegrebernes mangefold.

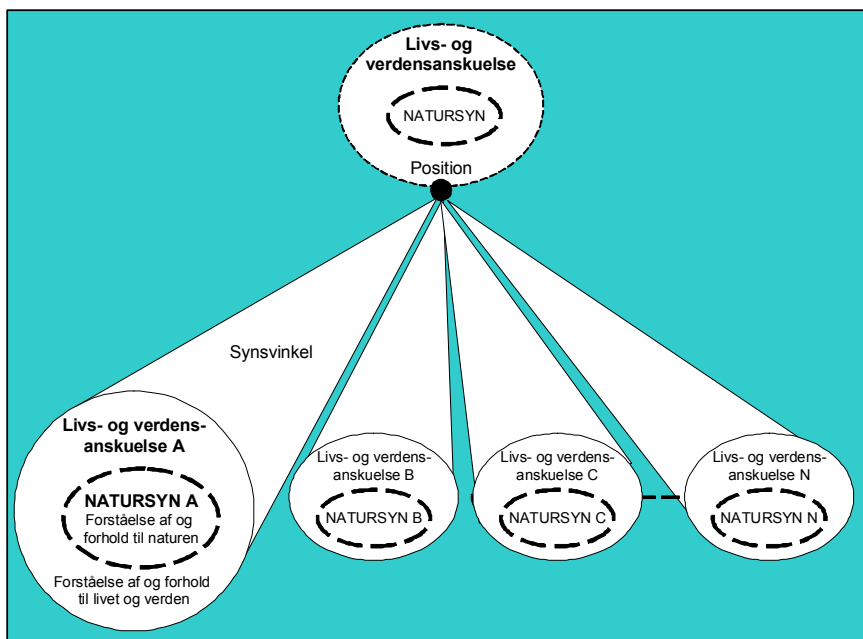
Mellem åbenhed og bestemmelse

Nok bringer grundlagsspørgsmål os ind i et åbent land, dog bevæger det reflekterede menneske sig stedse i et felt mellem åbenhed og bestemmelse. Det giver figur 8 et billede på.

Vi forestiller os det menneske, som åbent spørger til de mange og forskellige natursyn. Vi ser for os en betragter, der mentalt stiller sig på en bakketop (sammenlign figur 4 i afsnit 5), skuer ud over natursynene, sådan som de er indvævet i livs- og verdensanskuelser (jf. A, B, C ... N). Det er f.eks. den betragter, der retter sin opmærksomhed mod forskellige natursyn gennem historien og i forskelligartede kulturer. Det er f.eks. den betragter, der spørger til mulige alternativer til dominerende natursyn i egen kultur, uvist hvilke mulige forståelses- og forholdsmåder, der måtte vise sig, indbefattet det hidtil ukendte.

⁵⁹ Chuangtse 1990: 41

Hvor meget denne betragter end udæsker egne selvfølgeligheder, vil betragtningen altid ske fra en position og i en synsvinkel. Der vil altid foreligge et perspektiv på, hvad der i den givne situation er interessant. Situationen kan være den, at betragteren er opmærksom på nogle faktiske hændelser, så som virkninger af menneskers aktiviteter på omgivelserne. At hændelserne opfattes som problematiske (her som en miljøproblematik), ikke blot som værdineutrale forandringer, beror på en bedømmelse. Bedømmelsen er udtryk for en måde at forstå og forholde sig til situationen. Bedømmelsen sker inden for en sfære af betydninger – i figuren markeret som betragterens livs- og verdensanskuelse (indbefattet et natursyn).

Figur 8. Mellem åbenhed og bestemmelse.

Den spørgende står i et dilemma, som er velkendt bl.a. fra antropologien og fortolkningskunsten (hermeneutikken), nemlig at den position, hvorfra der spørges og søges svar, på en og samme tid rummer betragtning og deltagelse. Udspørgningen, udforskningen, sker som en bevægelse i et felt mellem betragtning og deltagelse.

På samme tid som der spørges til, hvad der er i spil, sker der også det, at den spørgende sætter et spil. Når givne grundantagelser udæskes, spørges ikke kun til, hvad der er i spil, som noget der kan undersøges deskriptivt. Den, der udæsker grundantagelser, bidrager også til at sætte spillet – normativt, og på baggrund af egen betydningssfære, egen livs- og verdensanskuelse.

9. Slutbetragtning med centrale pointer

Natursynet i spil og på spil

Dette skrift har forfulgt spørgsmålet: Hvad er et natursyn. Der er spurgt til natursynet som begreb.

Natursynet som begreb foreligger imidlertid ikke som et objektivi identificerbart fænomen.

Den faktiske anvendelse af *ordet* natursyn - som et ord der faktisk bruges, har vundet indpas i dagligsproget – er et udtryk, at noget er i spil 'i virkeligheden', i det levede livs erfaringsverden. Dertil fordres sprog. Der fordres et ord til at omtale det, der er i spil. Der fordres ord til at kommunikere herom.

En diskussion af *begrebet* natursyn må nok referere til et 'virkelighedens spil', som det faktisk udspiller sig. Diskussionen må tale ind i det levede livs erfaringsverden, og på en måde, der opleves som meningsfuld. Samtidigt vil diskussionen uvægerligt bidrage til at sætte et spil – dvs. bringe noget på spil, som ikke nødvendigvis forud var på spil.

Enhver begrebsdiskussion må bevæge sig mellem det deskriptive og det normative – deskriptivt ved at referere til, hvad der i virkelighedens verden er i spil, normativt ved at sætte spillet. Det gælder ligefuldt for en diskussion af natursyn som begreb.

Begrebsdiskussionen må ske fra en position, som er på én gang betragende og deltagende – betragende over for spillet i virkeligheden, deltagende ved at præge spillet, udæske spillereglerne, ja sætte spillereglerne på spil.

Diskussionen af natursynet som begreb er med til at *sætte* begrebet - sætte et perspektiv på, hvad begrebet omhandler. Ved at sætte begrebet, sættes også en analytisk konstruktion.

Den vej, som er fulgt, er betegnet som henholdsvis vandringsmandens og korttegnerens. Vandringsmanden har bevæget sig ind i spillet og reflekteret, hvad han på sin vej har set. Korttegneren har søgt at give et overblik over, hvad der er på spil, og derved bidraget til at sætte spilleregler.

Vejen er ikke det ene eller det andet, men mere præcist er søgt en *bevægelse i mellemfelter* – f.eks. *mellem* erfaringsverden og analytisk konstruktion, *mellem* et givet spil og udfordring af dette, *mellem* deskriptivt og normativt, og *mellem* vandringsmandens og korttegnerens forskelligartede tilgange.

Fire teser

Trods denne bestræbelse på en bevægelse i mellemfelter har korttegneren dog dristet sig til at udarbejde nogle skitser over natursynsbegrebets landskab. Lad nogle hovedpointer blive formuleret i fire teser, idet den første tese blev formuleret allerede indledningsvist.

1) *Et natursyn handler om betydning, og indgår i en betydningskontekst, der også udtrykker sig i praksis*

Et natursyn foreligger ikke som en isoleret størrelse, men natursynet i enhver kultur må forstås som et integreret aspekt af kulturens betydningsunivers, sådan som de kulturelle betydninger på historisk grund er nedfældet i praksis, bæres videre af praksis, og fortsat medskabes af praksis.

De betydninger, som et natursyn omhandler, findes ikke noget bestemt sted, men kan opfattes som strukturelt indlejret i et samfunds hele konstitution i dets samspil med de økologiske omgivelser.

2) Natursyn og naturbegreb er indvævet i hinanden

Natursynet er nok synet på naturen. Naturen er imidlertid ikke en forud given størrelse, som er uafhængig af natursynet. Natursynet og naturbegrebet referer gensidigt til hinanden. I ethvert begreb om naturen er allerede indbygget et syn på naturen.

Én måde at forstå et natursyn i dets sammenhæng med naturbegrebet er med fokus på synsfelt (hvad der ses som natur), synsvinkel (hvordan der ses på denne natur), position (hvorfra der ses), samt betydnings sfære som baggrund for position, synsvinkel og synsfelt.

3) Ethvert natursyn afspejler et menneskesyn

Et natursyn er et udtryk for, at der er mennesker, som ser. Dermed viser ethvert natursyn tilbage til et syn på det menneske, der ser.

Én måde at forstå menneskesynet i dets sammenhæng med natursynet er med fokus på det menneske, som står erkendende og handlende over for naturen – og mere specifikt: Det erfarende, fortolkende, værdisættende og handlende menneske.

4) Ethvert natursyn er indvævet i en livs- og verdensanskuelse

Et natursyn kan opfattes som et udtryk for, hvordan vi som mennesker forstår og forholder os til naturen. Vor forståelse af og vort forhold til naturen afspejler imidlertid en større betydningskontekst (jf. tese 1). Denne kontekst kan markeres som en livs- og verdensanskuelse, indbefattet forståelsen af og forholdet til os selv, til andetheden, ja til livet og verden i det hele.

Én måde at forstå den livs- og verdensanskuelse, som et natursyn er indvævet i, er med fokus på grundantagelser af ontologisk, epistemologisk, eksistentiel, livsfilosofisk og etisk karakter. Grundantagelser inden for disse områder gør sig gældende i ethvert natursyn.

Den metaforiske karakter af begrebet natursyn

Med disse teser er pejlet ind på nogle forhold, som det kan være vigtige at tage i agt, ikke mindst når natursyn i en given sammenhæng søges forstået eller analyseret, hvad enten det er natursyn i en given kultur eller i en historisk periode, eller det er natursyn i forbindelse med en specifik situation. Tilsvarende kan de forhold, der er pointeret med tesoerne, være vigtige at holde for øje, når natursyn søges inddraget i et praktisk orienteret beslutningsgrundlag.

Med de fire teser hævdes imidlertid ikke, at natursyn som begreb er *begrebet*.

Indledningsvist blev pointeret, at natursyn er et metaforisk begreb, og at metaforiske begreber er åbne for associationer og fortolkninger, afhængigt af de sammenhænge i hvilke de anvendes.

Som metafor er begrebet natursyn noget stedse dynamisk. Det er stedse flydende, hvad begrebet 'egentlig' dækker, for denne 'egentlighed' findes næppe. Ikke kun er konkrete natursyn historisk foranderlige og kulturelt mangfoldige. Selve ordet natursyn, selve talen om natursyn i dagligsproget, er udsprunget i en historisk-kulturel sammenhæng. Ethvert forsøg på at klarlægge begrebet natursyn rummer en bevægelse *ind i* historien og kulturen. Begrebsafklaringen er udtryk for en forståelse af og et forhold til historien og kulturen.

Således bør den 'kortlægning', der i dette skrift er sket af natursynet – billedliggørelsen i figurer i de enkelte afsnit, ovenstående pointering af teser, i det hele specificeringen af hvad begrebet dækker – læses med stedse agtsomhed over for det dybereliggende grundsyn, at begrebet natursyn har metaforisk karakter.

Som metafor viser begrebet natursyn hen til det levede livs erfaringsverden - både hvad der i denne erfaringsverden *er* på spil, og hvad der gennem udlægninger af metaforen *sættes* på spil.

Referencer

- Attfield, Robin 1991 [1983]. *The Ethics of Environmental Concern*. The University of Georgia Press. Athens and London.
- Bacon, Francis 1996 [1620]. *Novum Organum*, Open Court, Chicago and La Salle, Illinois.
- Bekendtgørelse af lov om skove 2007. LBK nr. 793 af 21/06/2007
- Bookchin, Murray 1979. "Radikalt landbrug". Side 20-25 i *Frihetlig Socialistisk Tidskrift*, nr. 33. Stockholm.
- Brodersen, Lars 2007. *Geokommunikation*. Forlaget Tankegang a-s.
- Christensen, Jens 2007. *Hvad er natur? - naturbegrebet på spørgsmål*. Working paper 17. Teknologi, Miljø og Samfund, Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.
- Christensen, Per 1983. *Miljøadministration og natursyn*. Arbejdsrapporter fra Nordisk Sommeruniversitet nr. 17. Aalborg.
- Chuangtse 1990. *Sjælen og sommerfuglen* (ved Søren Egerod). Visdomsbøgerne, Sankt Ansgars Forlag.
- Dahl, Gudrun and Megerssa, Gemetchu 1990. "The sources of life: Boran concepts of wells and water." Pp. 21-37 in Gisli Palsson (ed.). *From Water to World-making*. The Scandinavian Institute of African Studies, Uppsala, Sweden.
- Dickmeiss, Eskill 2000. "Etik hos Inuit." S. 147-163 i *Arbejdsrapport fra symposium om inuit filosofi*, 3.-4. maj 2000, University of Greenland, Nuuk.
- Gorz, André 1979 [1977]. *Økologi og frihet*. Pax forlag a.s., Oslo.
- Hastrup 1988 "Kultur som analytisk begreb". S. 120-139 i Hans Hauge og Henrik Horstbøll (red.), *Kulturbegrebets kulturhistorie*. Aarhus Universitetsforlag.
- Hegge, H. 1978. *Mennesket og naturen. Naturforståelsen gjennom tidene med særlig henblikk på vår tids miljøkrise*. Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Tromsø, Norge.
- Jensen, O. 1977 [1976]. *I vækstens vold. Økologi og religion*. Forlaget Fremad.
- Jonas, Hans 1999 [1979]. *Answarets princip. Udkast til en etik for den teknologiske civilisation*. Hans Reitzels Forlag.
- Leopold, Aldo 1991 [1949]. *A Sand County Almanac*. Ballantine Books, New York.
- Løgstrup, K. E. 1983. *Kunst og erkendelse. Kunstfilosofiske betragtninger. Metafysik II*. Gyldendal.

Løgstrup, K. E. 1995 [1976]. *Ophav og omgivelse. Betragtninger over historie og natur. Metafysik III.* Gyldendal.

Løgstrup K. E. 1997 [1976]. *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV.* Gyldendal.

Naturfredningskommissionen 1967. *Betænkning om naturfredning I og II, Afgivet af den af Ministeriet for kulturelle anliggender under 23. november 1961 nedsatte Naturfredningskommission.* Betænkning nr. 461 og 467, 1967.

Naturfredningslov 1969. *Lov om naturfredning.* Lov nr. 314 af 18. juni 1969.

Næss, Arne 1976 [1974]. *Økologi, samfunn og livsstil.* Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Tromsø, Norge.

Passmore, John 1974. *Man's Responsibility for Nature: Ecological Problems and Western Traditions.* Gerald Duckworth & Co. Ltd., Great Britain.

Plato 1997. "Theaetetus." Pp. 157-234 in: *Plato. Complete Works* (Ed. John M. Cooper). Hackett Publishing Company. Indianapolis / Cambridge.

Rousseau, J.-J. 1996 [1755]. *Afhandling om ulighedens oprindelse og grundlæggelse blandt menneskene.* Gyldendal, København.

Rutherford, Edward 2004 [2000]. *Skoven.* Sattelit.

von Wright, G. H. 1994 [1993]. *Myten om fremskridtet: tanker 1987-92 med en intellektuel selvbiografi.* Munksgaard Rosinante, København.

White, Lynn 1967. *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis.* Science 10 March 1967, Volume 155, Number 3767.

Wolf, Jakob 1997. *Etikken og Universet.* Forlaget Anis.